

CSANDA GÁBOR

Dokumentumok Dobos László kéziratos hagyatékából

Az alábbiakban tíz olyan Dobos-szöveget adunk közre, melyeket az író, politikus, irodalom-, művelődés- és közösségszervező hagyatékában leltünk: ezekből a publicisztikákból nyolc olyan kézirat, mely elsőként itt jelenik meg, kettő pedig ma már jószerével felkelhetetlen újságból származó kivágot másolata (a 2. és a 4. dokumentum). Köszönet Dobosné Halász Évának, hogy a hagyatékba betekintést engedett, sőt maga is tevélegesen hozzájárult a rendszerezéséhez és a kiválogatásához. A hagyatékot (kéziratok, jegyzetek, lapszámok, kivágatok, folyóiratok, könyvek stb.) az örökös a Fórum Kisebbségkutató Intézetben helyezte el. A nyolc kéziratot és a két újságcikket begépel-tük, az apró nyomdai, gépelési, stilisztikai hibákat jelzés nélkül javítottuk, a közben változott helyesírási szabályokat is figyelembe véve. Az első dokumentum 1963-ból származik, az utolsó 1994-ből. A számozott dokumentumok felépítése: a cím (és az esetleges alcím) alatt a szöveg következik, a végén dőlt betűvel az írás adatolása vagy jellemzése a közreadótól származik, úgyszintén minden olyan szövegrész, mely szögletes zárójelbe került. A szövegeket kronológiai sorrendben közöljük. A magyarázatra szoruló adatokat – csak a legszükségesebb esetekben – lapalji jegyzetben hozzuk. A szakirodalomra való hivatkozások feloldása a dokumentumok után található.

Röviden a hiányokról, a hagyaték hézagairól. Sajnos, a hagyatékban csak Dobos Lászlóhoz írt leveleket találtunk, amelyek tőle származnak, azokat nyilván a címzettek vagy a címzettek hagyatékának kezelői őrzik. Publikálatlan szépirodalmi szövegeket vagy szövegvariánsokat nem találtunk. Ellenben megvan szerzőnk *Sodrásban* című regényének csaknem teljes – gépelt – kézirata, autográf ceruza- és tolljavításokkal. Hiteles szem- és fültanú emlékezik vissza arra, hogy Dobos 1963-ban a cseh-szlovák írószövetség harmadik – prágai – kongresszusán „nem csupán az irodalmunkról beszélt, mint ahogy a cseh és szlovák írók sem csak az alkotás gondjait feszegették. A fő téma a személyi kultusz volt, s Dobos László ennek néhány szlovákiai magyar vonatkozását vetette fel. Köztük a legfontosabbat: kik voltak a háború utáni magyarüldözések valódi kitervelői, felelősei?” (Szőke 2005, 116.) Valamint, nyilván a fentiekre hivatkozva: „Dobos László a személyi kultusz szlovákiai magyar vonatkozásairól tartott felszólalásában megfogalmazta a második világháború utáni magyarellenés politika felülvizsgálásának és felelősei megnevezésének igényét.” (Popély 2006, 248.) Sajnos, ilyen jellegű dokumentumot a hagyatékban nem találtunk, de elképzelhető, hogy nem is volt, mert a szerző szabadon vagy jegyzetekből beszélt, ez utóbbi feltevés mellett számos – nyilvános fellépésre készült – jegyzete, jegyzetfüzete, feljegyzése és vázlata szól. A kérdés ugyanakkor továbbra is foglalkoztatta, a Csemadok IX. országos közgyűlésén

(1966 decemberében) „felveti a magyarságot 1945–1948 között ért sérelmek orvoslását”. (Popély 2006, 263.)

Csak részben ismeretlen az 1979-es keltezésű *Pályám emlékezete* c. terjedelmesebb Dobos-nyilatkozat (6. dokumentum), melyet minden bizonnyal az Irodalmi Szemle kérésére írt, a folyóirat szerkesztősége valószínűleg ezzel a – bátornak számító – felkéréssel akarta mozgásba hozni és a köztudatba visszahozni Dobos Lászlót. (A Szemle főszerkesztője ekkor Duba Gyula volt, 1979 júniusától Tóth László és Varga Imre szerkesztették: vagy valamelyikük, vagy mindhárunk közös megegyezéséből született a felkérés.) Miközben meglehetősen problematikus és tragikus a címadás: pályája emlékezetét kérni attól a személytől, aki akkor mindössze 49 éves volt, s már tizedik éve hallgatásra ítélve és kizárva a közügyekből. De, s ez nagyon jellemző Dobosra: visszaemlékezésének még mindössze a közepén tart, épp csak bodroglózi őseit és gyermekkorát meséli el, s kerek perec rátér a beneši dekrétumok tételes felsorolására, a lakosság-cserére, a kitelepítésre, a reszlovakizációra, tehát a hontalanság éveire – miként sajnos az is jellemző, hogy vallomása csak cenzúrázva, az említett tételek nélkül jelenhetett meg; gyűjteményünkben rekonstruáltuk a kéziratot. Pályája emlékezetét Dobos szépen átírta a szlovákiai magyarok emlékezetére, a személyes helyett a közügyet választva, vagy másként fogalmazva: „ha ő valamiről beszélni kezdett, az mindjárt nagyvonalú kezdeményezés lett”. (Tózsér 2014, 78.) Az 1989 után is rendületlenül munkálkodó szerzőről állapítja meg Tóth László: „Dobos László legfőbb érdeme, hogy volt víziója a világról, s ezen belül szűkebb és tágabb környezete, közössége jelenéről és jövőjéről, s hogy mert és tudott struktúrákban, építményekben gondolkodni, és összefüggéseiben merte és tudta látni és átfogni az egészet.” (Tóth 2014, 9.)

Kuriózum a 3. dokumentum, Dobos Lászlónak egy szlovák tévéműsorban elhangzott válaszai. Ebben fontos, esetenként napjainkig érvényes megállapításokat tesz: például cáfolja azt a szlovák aggodalmat, mely szerint a kisebbségi magyaroknak biztosított jogok hátrányosan érintenék a dél-szlovákiai szlovákokat; amiként a kétnyelvűség elvének biztosítása a közigazgatásban, a hivatali érintkezésben és a nyilvános térben (mindenütt, ahol a kisebbségi arány eléri a 10%-ot) sem kötelezné a kisebbségek nyelvének ismeretére „az egész államapparátust”; stb. Megemlítené a szintén publikálatlan, de Dobosnál folyton-folyvást visszatérő témát, a szűkebb pátriáját megidéző *Szülőföldem – Bodrogló* c. filmforgatókönyv is (9. dokumentum); sajnos, a hozzá tartozó regényrészleteket, a konkrét szépirodalmi betéteket nem sikerült felkutatni. Az *Olivér!* című köszöntő (7. dokumentum) szintén az írásos hagyatékából került elő, nyomtatásban nem jelent meg. Köszönti a rangosabb neves pályatársat, de jó kritikai érzékel elmondja gyengéit is: A lótuszevők fehér szigetén valóban nem üti meg a korábbi Rácz-novellák magas színvonalát. Szomorú kordokumentumként közöljük Dobos *Életrajz* c. írását (8. dokumentum), mely egyszerre látlelet és csendes vádirat. Közben az is jól látható, mennyire visszafogottan, szinte tapintatosan fogalmaz Dobos. Nem tudjuk, kinek a felkérésére s mi célból született ez a rövidke életrajz, de szerényen felsorolja minden nagyobb közéleti s irodalmi tettét, majd megemlíti: „Két évtized vigyáz-állásban, lefokozva, külön állítva a többiektől...”, s a végén mintha a jövőbe vetett hite s derülátása is felsejlene. A mellőzés mélységéből szól ez az életrajz, tisztán, egyértelműen, határozottan. Nem térünk ki a többi dokumentumra, hiszen mindegyik magáért

beszél, s beszél a szerzőről és koráról is. A tisztelt olvasóra bízunk, mely Dobos-szövege(ke)t tartja fontosnak – elolvasásra, elgondolkodásra, továbbgondolásra.

Az összeállítás tárgyi (szövegbeli) bizonyítéka is kíván lenni Dobos egyik kortársa jellemzésének: „Dobos László nemcsak író és politikus, hanem közíró is. S az is a javából.” (Tózsér 2005, 5.) Hasonlóan egy másik kor- és pályatársa 1984-es véleményéhez: „Dobos eredendő irodalompolitikus és publicista.” (Koncsol 1995, 201.) S tegyük hozzá Dobos László további fontos hivatását-szerepkörét, a közösségszervezőit is.

A szépíró Dobos Lászlónak életében két publicisztikai gyűjteménye is megjelent: 2000-ben a *Teremtő küzdelem* című, 2005-ben és 2006-ban pedig a kétkötetes *Évgyűrűk hatalma. Esszék, cikkek, interjúk* – ennek első kötetéhez Tózsér Árpád írt előszót Egy író-politikus növésterve közírásban, regényben, hazában címmel (Tózsér 2005).

Itt közölt dokumentumgyűjteményünkkel Dobos László emléke előtt tisztelgünk, jövőre, 2020-ban volna kilencvenéves. S reméljük, hogy a kerek évfordulóra ezek az utókor számára megmentett írások a Dobos-híveket és -kutatókat is inspirálni fogják.

Csanda Gábor

1.

[„Dénes Ferenc főszerkesztői működése”]

Bármennyire is igyekszem szabadulni egy kellemetlen érzéstől, nem tudok. Úgy érzem, hogy a párt egy fontos szerve elé idéznek, ahol hónapokkal ezelőtt kifejtett véleményemért felelősségre vonnak. Egy percig sem kételkedem ez ügyet intéző elvtársak becsületességében és jó szándékában, mégis, sértő és megalázó már maga a helyzet is. Őszintén gondolt és mondott bíráló szavaknak ez lett az eredménye: kivizsgálás. Természetesen a párt szerveinek ez jogában áll, azonban mindaz, ahogy ez történik és történt, felháborító.

Az elmúlt év októberében és az ezt követő hónapokban több alkalommal bíráltam Dénes Ferenc** elvtárs magatartását, s e magatartásból adódó módszereket. E bíráló szavakat egyesek úgy kvalifikálták, hogy személyi ellentétekről van csupán szó, ami előbb vagy utóbb úgyis tisztázódik. Itt és ezzel kezdődik a dolgok meghamisítása. Nem én voltam az első, aki bírálta Dénes elvtárs emberekkel szemben tanúsított magatartását. Szabó Béla, az Új Szó egyik szerkesztője már több mint két éve terjedelmes levélben figyelmeztette a központi bizottságot az Új Szó szerkesztőségében kialakult fullasztó légkörre. Sajnos – legalábbis én úgy tudom –, figyelmeztetésének nem tulajdonítottak kellő fontosságot. Azonban nemcsak ő, rajta kívül mások is, magyar és szlovák elv-

* Az írásnak mi adtunk címet.

** 1902–1979: lapszerkesztő, kommunista pártfunkcionárius, parlamenti képviselő, az SZLKP KB tagja, 1955-től 1968-ig az Új Szó „szerény képességű” (Lacza 1998, 385.) főszerkesztője

társak egyaránt elmondták kritikai véleményüket Dénes elvtárs megnyilatkozásairól. Felelőtlenségnek és megtevesztő manőverezésnek tartom azt a szándékot, amely ezeket a kritikai megjegyzéseket személyi ellentétekre redukálják. Ennél többről van szó. Az én megítélésem szerint Dénes elvtárs megnyilvánulásai, magatartása és az általa gyakran használt módszerek olyan „szellemet” képviselnek, amelyek ma már idegenek, összeegyeztethetetlenek a párt leninista légkörével.

Fontosnak tartom ismételt hangsúlyozni azt a tényt, hogy nemcsak én bíráltam Dénes elvtársat, és a személyét ért bírálatok távolról sem szubjektív jellegűek. Ez nemcsak szimpátia vagy unszimpátia kérdése. Ennek objektív okai és összefüggései vannak. Alapjában a személyi kultusz és a dogmatikus gondolkodás elleni harc részéről van szó, amely a párton belül végbement folyamat törvényszerű következménye.

Engedjék meg az elvtársak, hogy a Dénes elvtárs személyét ért bírálatok okát magyarázva felhívjam figyelmüket egy igen fontos tényre. A felszabadulást követő tizen-nyolc év alatt itt felnőtt egy fiatal magyar értelmiség. Igaz, hogy ezeknek a fiataloknak nincsenek különösebb forradalmi érdemeik, nem vehettek részt a párt illegális munkájában, nem harcolhattak fegyverrel kezükben ezért a rendért. Egyetlen érdemük és szerencsésük, hogy már ennek a rendszernek a neveltjei. Ennek a rendnek eszméjét és levegőjét szívhatták magukba. Megalakulásától kezdve tagjai és funkcionáriusai voltunk az Ifjúsági Szövetségnek, innen kerültünk a pártba is. Egyszerűen a szocializmus nevelt és érlelt bennünket emberré.

A Dénes elvtárs személyét ért bírálatok hátterében ez a tény áll. Fiatal, de idősebb kommunisták is szembefordultak egy merev, dogmatikus magatartással. Látszatra itt nevekről, személyekről van szó, de ezen túlmenően a kommunista magatartás, az emberekhez és dolgokhoz való viszony differenciálódása megy végbe.

A továbbiakban szeretnék leírni néhány tényt, amelyek első látásra szubjektív jellegűek ugyan, de mégiscsak rámutatnak a dolog objektív összefüggéseire. Dénes elvtársat tisztelem és becsülöm mint a párt érdemes harcosát. Ő maga bizonyíthatja azt, hogy személyesen felkerestem és a számomra összetettnek látszó dolgokban tanácsát, véleményét kértem. Ő maga írásban és szóban többször nyilatkozott rólam elismerőleg. Sajnos ez a jó viszony fokozatosan megromlott.

Hol és mivel kezdődött? Véleményem szerint felelőtlen véleménynyilvánításaival. Dénes elvtárs szívesen mondott véleményt írókról, illetve egyesek magatartásáról. Ez rendben van, hisz ez elv alapján joga és kötelessége. A baj ott és azzal kezdődött, hogy az írók jelentős részéről mondott vélemények megbélyegzőek.

Ha jól emlékszem, három évvel ezelőtt a helységnevek ügyében írásban fordultunk a párt központi bizottságához. Röviddel ez után megbeszélésre jöttünk össze, amelyen Bacilek, Lenárt, Lőrincz, Lúčan, Dénes, Širokay, Jacoš elvtársak és az Írószövetség magyar szekciójának kommunistái vettek részt. E megbeszélésen alapján a fiatal magyar írók beadványa igazolódott. Lenárt elvtárs zárszavában egyebek között ezeket mondta: „A magyarok, illetve a vegyes lakosságú falvak és városok helységneveinek írását illetően a helyzet jelenleg ilyen: létezik a hagyományos elnevezés (magyar) és egy új, ami rendszerint szlovák. Véleményem szerint mindkettőt respektálni kell. Hogy aztán ezt egyes szerkesztőségek hogyan oldják meg és hogyan praktizálják, az már az ő dolguk.” Ez azt jelenti, hogy a helységnevek írását illetően a kétnyelvűség elvét szögezte le Lenárt elvtárs. Véleményünk szerint reális és elfogadható megoldás. A vitát és

a zárszót végighallgatta Dénes elvtárs is. Reméltük, hogy ezzel a dolog elintézését nyert, és a megbeszélés alapján a kétnyelvűség elvét érvényesíthetjük a helységnevek írásában. Dénes elvtárs egy más határozatra hivatkozva nem respektálta a párt vezető személyiségeinek ezt a javaslatát, továbbra is szlovákul írt minden helységnevet, ami éles ellenhatást váltott ki a magyar dolgozók körében. (Érdekes megjegyezni, hogy ma például a helységneveket a kétnyelvűség szellemében, sokszor következtelenül magyarul írja az Új Szó.) No de az egész történet nem ezért, hanem a következőkért fontos: E beadvány és e megbeszélés után Dénes elvtárs külön kötelességének tartotta, hogy a beadvány szerzőit és aláíróit megbélyegezze. Akkor még jó viszonyban voltam vele, és bizalmasan korholt: „Sohasem hittem volna, hogy te is a nacionalisták közé keveredj.” Mentegetni és magyarázni kezdtem társaimat. Ő erre azt válaszolta: „Veszélyes nacionalisták, különösen Mács, és Turczelről sem hittem volna, hogy ilyesmire képes. Ha velük tartasz, rossz úton haladsz.” Sajnos nem vélekedett kedvezőbben a fiatal magyar kommunista írók egyikéről sem.

„Nacionalisták vagytok.” Olyan bélyeg ez, amit meggondolatlanul nem lehet osztogatni. E kérdéskomplexum végső képlete tehát ez volt: eltért a véleményünk a Dénes elvtárs véleményétől, illetve ellentmondtunk neki, nacionalisták lettünk.

E magatartás része volt az az abszurd helyzet is, hogy fiatal írókat éveken keresztül kitiltott az Új Szóból. Voltak évek, amikor pl. Mács József, Bábi Tibor, Dénes György, Gyurcsó István nem írhatott az Új Szóba, egyszerűen feketelistára kerültek. Nem akarom menteni és takargatni a fiatal magyar írók esetleges hibáit és vitatható megnyilvánulásait. Hisz a keresés, a kutatás magában hordja a tévedés lehetőségét is, de ha a véleménykülönbségeket és a kommunisták között felmerült nézeteltéréseket így akarjuk megoldani, hogy kizárjuk „a kellemetlen” embereket a pártsajtó hasábjairól, hova jutunk? Hisz ez kasztrendszerre emlékeztet. Ez azt jelenti, ha én úgy gondolkodom, mint Dénes elvtárs, jó kommunista vagyok, ha nem, nacionalista lettem, akinek nincs helye a pártsajtóban.

Vagy egy másik példa. A Csehszlovák Kommunista Párt megalapításának negyvenedik évfordulóját a magyar irodalmi lap, az Irodalmi Szemle is méltóképpen igyekezett megünnepelni. Egy egész számot szenteltünk ennek az évfordulónak. Irodalmi szöveg kívül erre állítottuk be a lap grafikai anyagát is oly módon, hogy közöltük a párt harcát ábrázoló kommunista plakátok egész sorozatát 1921-től napjainkig.

A szám megjelenése után Dénes elvtársat felhívtam telefonon, és véleményét kértem. A válasz az volt: lehordott nacionalistának, revizionistának, opportunistának és nem tudom mi minden rossznak. Elhangzott az általa sokat hangoztatott vád is: „Nem vagytok elég pártosak, nem nézitek a dolgokat a párt szempontjából, nem elég politikus az Irodalmi Szemle... stb.” Azt kérdeztem Dénes elvtárstól, végigolvasta-e a számot? Azt felelte: „Nem, csak átlapoztam, de nekem ez elég, hogy véleményt alkossak.”

Kértem az Írószövetség titkárságát, Krno elvtársat, értékeljék ki az Irodalmi Szemlének a szóban forgó számát. Ha hibáztam, mondják meg, de a konkrét anyag, ne az elfogult indulat alapján. Megtették, a végeredmény természetesen másként hangzott, mint a Dénes elvtárs ítélete.

Egy más példa. Az elmúlt év október elején az Új Szó szerkesztősége összehívta levelezőinek az aktíváját, ahová szerencsétlenségemre engem is meghívtak. Hozzászólásomban kifejtettem véleményemet az Új Szóról, ami kritikus volt. Az aktíva

zárszavát Dénes elvtárs tartotta, s anélkül, hogy objektívan kvalifikálta volna hozzászólásomat, nekem rontott és személyeskedve ledorongolt. Nagyon bántott a dolog. Így okoskodtam: vagy hagyom, és nem ártom magam többé a dolgokba, vagy pedig próbálom tisztázni és megmagyarázni őszinte szándékomat. Nem hagyhattam annyiban. Elmentem Lenárt elvtárshoz, és elmondtam neki a dolgot. Arra kértem: Tekintettel arra, hogy az aktíva egész anyaga magnószalagon van, kérem, hallgassák meg az aktíva egész anyagát, köztük az én hozzászólásomat, valamint Dénes elvtárs zárszavát. Méltatlannak és megalázónak tartottam azt a módot, ahogy hozzászólásomat letorkolták. Hasonló kéréssel fordult a KB-hoz Pathó Károly is, aki ugyan egy szót sem szőtt a fent említett aktíván, de hasonló sorsra jutott, mint én. Lenárt elvtárs megígérte, hogy a dologgal érdemben foglalkoznak, lefordítják a hozzászólásokat, s néhány nap múlva meghívnak bennünket, ahol a dolgot szemtől szemben tisztázzuk majd.

Sajnos erre a mai napig nem került sor. Az egészből csak annyi lett, hogy Lúčan elvtárs két alkalommal felhívott telefonon és közölte velem, hogy egy hét múltán a megbeszélte találkozóra létrejön. Értem is, meg nem is. Tudom, hogy a pártapparátus a kongresszus előkészületeivel volt elfoglalva, s közben személyi változások is történtek. De hát akkor is. Dénes elvtársnak joga van durván belegázolni a másik becsületébe és önérzetébe, nekem egy év múltán annyi lehetőségem sem volt, hogy felelős elvtársak jelenlétében elvtársiasan kvalifikáljuk a történeteket. A gyakorlatban ez azt jelenti: akinek jobb a helyzeti pozíciója, annak feltétlenül igaza és előnye van ugyanannak a pártnak egy másik tagjával szemben. Ez az eset pontosan ezt igazolja. Ez egy újkori kiskirálykodás, ami az elmúlt évtizedek érdemeiből él. Mi más tudjak gondolni ezekről?

És a folytatás? Dénes elvtárs választói kerülete a Terebesi járás. Gyakran ellátogat Kistárkányba, ahol én is töltöm szabadságomat. Az elmúlt év karácsonyán a falu egyik vezető elvtársa, aki engem jól ismer, azt kérdezte tőlem: Mi van közted és Dénes elvtárs között? Egynéhány kérdésben összekülönböztünk – válaszoltam. Ezek után az illető elvtárs elmondta, hogy a falu papjánál poharaztak néhányan, aki különben református esperes, és Dénes elvtárs a jelenlévőktől „melegen” érdeklődött otthon viselt dolgairól. Nem vagyok-e nacionalista, ha hazamegyek? Apám, akit különben személyesen ismer, nem nacionalista-e? Az elvtárs, aki ezt nekem elmondta, nagyon kért, hallgassak minderről, mert neki ebből kellemetlensége lehet.

Mérhetetlenül felháborított a dolog. Kritikai megjegyzéseimnek ez lett a folytatása. Annak ellenére, hogy Dénes elvtárs néhány évvel ezelőtt igen kedvezően vélekedett rólam, nyomoz utánam, foltokat keres rajtam, még hozzá alattomos módon és nem is akárhol „káderez”, hanem a kálvinista esperesnél. Ez év januárjában mindezt elmondtam Bílak elvtársnak, és ismét kértem, hogy elvtársiasan, szemtől szembe tisztázzuk a dolgokat a párt központi bizottságán Dénes elvtárs jelenlétében. Bílak elvtárs elítélte ezt a módszert, és megígérte, hogy tudtára adja ezt Dénes elvtársnak is. Sajnos az általam kért konfrontációra ezúttal sem került sor. Láthatják az elvtársak, hogy nézeteltéréseimmel nem szaladtam az utcára, ott és azok előtt akartam azt tisztázni, akik a leg-hivatottabbak erre. Nem sikerült. Viszont ismerjék el az elvtársak, hogy ilyen rendőrségi módszerek mellett nem mehettek el szótlantul.

Közben sor került az Írószövetség szlovákiai konferenciájára, ahol Bílak elvtárs és a konferencia előtt dogmatikusnak bélyegeztem Dénes elvtárs írókkal és az egész irodalommal szemben tanúsított magatartását.

Aztán megjelent egynéhány cikk az Új Szóban a magyar iskolaügy hibáiról. Többek között Dénes elvtárs is kifejtette véleményét. Az alábbiakban idézem írásomnak azt a részét, amelyet az Írószövetség kongresszusán elmondott hozzászólásomban kiemeltem: „És most itt van ez a levél. Nem ismerem, nem olvashattam, nem tudom, mivel vádolnak. Idős kommunistáknak, harcostársaknak joguk van védeni Dénes elvtársat. A proletár szolidaritás megnyilvánulásának is tekinthető ez. De ugyanakkor valami másnak is. Nem nyomozok, nem vádolhatok, viszont engedtessek meg, hogy felébresztett kételyeimtől indítva feltegyek néhány kérdést. A levelet fogalmazó kassai elvtársak vajon ismerik-e eléggé Dénes Ferenc főszerkesztői működését, mert mi tulajdonképpen azt bíráltuk. És ha hivatkoznak itteni, pozsonyi ténykedésére, honnan ismerik azt? Egy másik kérdés: Miért éppen most teszik ezt, mikor már viszonylagos fegyvernyugvás van az ideológiai fronton? Személyesen Dénes elvtárs miért nem válaszolt mindjárt akkor, mikor bíraltuk magatartását, egyenesen, szemtől szembe, hisz megvolt rá minden lehetősége? És egyáltalán miért nem válaszol ő? Miféle magatartás az, amikor én, akit bírálnak, végig hallgatok, aztán amikor lecsillapul a szél, egy idegen pajzs mögé bújva igyekszem visszafizetni? Mert akárhogy is hessegetem magamtól a gondolatot, nem tudok szabadulni attól az érzéstől, hogy ez egy sugallt levél. Lehet, hogy tévedek, de nem kell hozzá sok ész, hogy az ember eljusson ehhez a feltevéshez.”

Egy érdekes momentum. Mózes Sándor, aki tudtommal aláírta a levelet, másfél hónappal ezelőtt a Csemadok bodrogközi ünnepségén azt kérdezte tőlem: „Akarod, hogy kicsavarjam a Dénes nyakát?” Azt válaszoltam, nem. Nem szövetezem senkivel, aki ily módon akarja megoldani a problémákat. De hát mi ez, elvtársak? Látszólag mindaz, amit elmondtam, apró kis töredékei az életnek, de ha az ember összerakja ezeket az igen kellemetlen mozaikokat, milyen összkép alakul ki? Sok mindent meg lehet magyarázni a körülményekkel, másképpen gondolkodunk ma, mint néhány évvel ezelőtt. De egy idős kommunista magatartásának ilyen kiszámíthatatlan kanyarait, magatartásának sokszor alattomos, rendőri megnyilvánulásait még sok jóakarattal sem lehet megemészteni.

Dénes elvtárs jó néhány esetben kijelentette: „Én a párt érdekeit védem, én a párt irányvonalát követem, én a pártnak felelek.” Ez a párthűség tiszteletre méltó, azonban mégiscsak helytelen az, ha egy személy, legyenek akármilyen érdemei, azonosítja magát a párt egészével. Mert ha folytatjuk a gondolatsort, ez azt is jelenti, hogy ha bírálom Dénes Ferencet, a pártot bírálom. Ez pedig abszurditás.

Hibákat, egyes emberek, személy szerint Dénes elvtárs hibáit bíraltuk és bíráljuk. A párt érdekében, a párt lenini légkörének szellemében tesszük ezt, olyan elvtársak és olyan magatartás ellenében, ami nemcsak a csehszlovákiai magyar szellemi életet, de a párt egészét blamálna bizonyos megnyilvánulásaival.

Lehet, hogy tévedtem, tévedek. Kérem az elvtársakat, ellenőrizték állításai igazát. Ismétlem, ez nemcsak személyi ellentét, ez annál sokkal több. Kérdezzék meg Lőrincz elvtársat, Szabó Bélát, az Új Szó szerkesztőit, Bátky Lászlót, Fónod Zoltánt vagy az Új Szó pártszervezetének vezetőségét, Szőke Józsefet, Mács Józsefet, Turczel Lajost, és még egy egész sor nevet sorolhatnék fel. Alkossanak objektív képet a helyzetről, és aztán mondják ki véleményüket.

Keltezetlen gépirat, keletkezésének feltehető ideje: 1963 ősze

2.

Irodalom és sport

Ezen a héten Dobos Lászlót, az Irodalmi Szemle főszerkesztőjét, a „Földönfutók” című regény íróját szólaltattuk meg, ő mondta el véleményét az irodalom és a sport kapcsolatáról. Eltérő fogalmak, de azért kapcsolatot találunk köztük. A művészet a való ábrázolása, az irodalom az élet élénk tárása, a sport a mai élet szerves tartozéka.

– Nekem is volt, sőt még mai is van egy kis közöm a sporthoz. Valamikor az iskolában futballoztam, röplabdáztam, vívtam, szertornáztam. Bodrogrközben és Sárospatakon. Ott jártam iskolába. Aztán a főiskolán irodalomtörténetet tanítottam, majd 1958-ban az Irodalmi Szemlében kötöttem ki. Sárospatakon magas szinten volt a sportélet, kitűnő volt a sportszellem. Sipos Györgynek, egyik tanárunknak köszönhetjük. Pesten végezte a Testnevelési Főiskolát, fiatal tanár volt, amikor bennünket tanított. Lelkesen buzgókodott a sport érdekében. A tanítóképző sportélete fellendült. Még ma is ott van Sárospatakon, éppen olyan lelkesen dolgozik, mint amikor mi voltunk a keze alatt. Fiatalos sportszeretetét, lelkes igyekezetét nem csökkentették az évek. Jellemző nagyszerű pedagógiai eredményeire, hogy harmincan-harmincöten voltunk egy osztályban, és közülünk nyolcan vagy tízen a testnevelést választották. Ez is igazolja, hogy egy-egy lelkes, kiváló dolgozó a testnevelés terén is csodákat tehet. Az osztály 90 százaléka parasztszármazású volt, tenyeres-talpas, esetlen, fiúk, akikől a testnevelés igen távol állt, még a futball is, hát még a vívás, szertorna, s lám, ezzel az anyaggal is remek eredményeket ért el. A fiatalokat a játékok vonzzák, a mi esetünkben is így volt, Sipos György azonban még a szertornát is vonzóvá tudta tenni. Patakon, mint mindenütt másutt, a labdarúgás volt az első számú sportág, ezt az iskolába magukkal hozzák a gyerekek, de egy lelkes sportembernek az irányítása a többi sportág iránt is felkelti az érdeklődést. Még vívásban is versenyképes csapatunk volt, vívtunk pesti csapatokkal is. Sajnos, legtöbbször tizenöt éves korunkban kerültünk fel Patakra, mire komolyabban megismerkedtünk ezekkel a sportágakkal, eltelt egy-két esztendőcske, és így lényegében elkéstük a helyes kezdés időpontját. Az a véleményem, ha módunkban lett volna korábban megkezdeni az edzést, komolyabb sikereket is elérhettünk volna.

Megszerettük a kulturált testmozgást, kiépült a kapcsolat az aktív sportolás iránt, és ez a kapcsolat tartósnak bizonyult. A harmonikus egyensúly kiműveléséhez feltétlenül szükséges az aktív sportolás. Fontos idejekorán kezdeni a sportot, a tapasztalat az, hogy a szellemi aktivitást és fogékonyságot hathatósan elősegíti a sport. A testnevelés, a sport iránt felkeltett érdeklődés még húsz év múltán is érezteti hatását. Ezt talán úgy fejezném ki, hogy az ilyen sportolás olyan, mint valami szellemi tőke, egy jó örökség, amihez bármikor hozzá lehet nyúlni, mindaddig, amíg ez az örökség el nem kopik.

* A regény a cikk megjelenését követő évben jelent meg, a szerkesztőség a Hét-beli folytatásos közlésekből (1966. 7. sz. – 46. sz.) tudhatott róla, de már 1965-ben hozott belőle két részletet az Irodalmi Szemle is.

Bodrogközben a játékok, elsősorban a futball, Patakon már a komolyabb sportágak. Ami még megmaradt ebből a „szellemi hagyatékból”, az a kollektív érzés, a sportolók teljesítménye iránti érdeklődés. Egyik legszebb sportág az atlétika, még ma is csodálatomat váltják ki a nagyszerű eredmények.

Ami az aktív sportolást illeti, sajnos, 22 éves koromban szívizomgyulladásom volt, ami azt jelentette, hogy a versenyzésből kiestem, az érdeklődés azonban megmaradt. Kivált a szép sportágak iránt. Modern gimnasztika, atlétika, úszás, az igazán szép futballjáték. Egy kissé fájó számomra, hogy csak nézője és csodálója lehetek a sportnak. De néző és néző között is van különbség, mert ha valaki aktívan űzött valamilyen sportágat, akkor közelebb áll hozzá, magáénak érzi mások kiváló teljesítményét. A testkultúra ma már annyira hozzátartozik a mai ember profiljához, hogy nélküle el sem tudom képzelni az életet. Nincsen kiábrándítóbb, mint az elpuhult ember. Az elpuhultság olyan fokú hiba, mint a szellemi restség. Nehéz közvetlenül egyeztetni a sportteljesítményt és az irodalmat, de valahol a kettő találkozik, és szoros a kapcsolat. Nem véletlen, hogy nagy írókat és művészeket is megfogta a sport és az emberi teljesítőképeség, sőt ezen túlmenően a vakmerőséget, halált megvető bátorságot igénylő teljesítmények. Hemingway az ökölvívásban, a torreadorok küzdelmében is meglátta a szépet, az emberit, a drámait. Az emberi test erő kifejtése is izgalmat kelt, mint ahogyan izgalmat jelent a drámai lelkiállapot. Picassót is éppúgy vonzza az emberi teljesítőképeség maximális drámaisága, mint Hemingwayt, valamilyen másféle kifejezési formában. Így tehát a sport, a testnevelés nemcsak nevelő célzatú, hanem különböző áttételekkel átszövődik a művészetek ágazataiba is. A ritmus révén a zenébe, táncba. A zene ritmusból fejlődött ki, a ritmikus mozgásból. Máris megvan a kapcsolatunk a ritmikus mozgással, a pantomimmal, a balettel, a néptáncokkal. Irodalmi munkásságomban a kemény helytállás, az érdes emberek létfeltételei jelentik számomra a pozitívumot, szinte azt mondhatnám, hogy ellenszenves számomra az idillikus környezet, a kemény élet megnyilvánulásai vonzóbbak a szememben, nem szeretem az ellágyulást, a tétlenséget, inkább kedvemre való az élet állandó feszültsége, küzdelme, a küzdés, az állandó mozgás, maga az élet. A statikus testi és lelki élet, a megállapodottság, a mozgás nélküliség ellenszenves... Ezért értékelem többre a mozgást, a küzdelmet, a sportot és a testnevelést.

Újságkivágat. Csehszlovákiai Sport, 14. évf., 1966. november 28., 8.*

3.

Interjú a tévének 1968. okt. 15-én

1. Erről a kérdésről élénk vita folyik. Az egyik és a másik oldalon is. Sok a levél és a hozzászólás. A magyar polgárok egyrészt üdvözik a nemzetiségekről szóló alkotmánytör-

* Hetilap, 1953 januárjától 1969 decemberéig jelent meg. Főszerkesztője Feder Mayer István volt (Fónod 2004)

vény-javaslatot, másfelől kifejezést adnak aggodalmuknak is. Az alkotmánytörvény némely cikkelyeit túlságosan általánosnak tartják. A szlovák vitatkozók döntő többsége ezzel szemben maximalistának tartja, a harmadik cikkely két pontját pedig pontatlan fogalmazásúnak. Tehát mindkét részről vannak aggályok. Véleményem szerint ahhoz az elvhez kellene ragaszkodnunk, hogy a nemzetiségi kapcsolatokban ne a másik kárára döntsünk.

Vissza a kérdéshez: Nem vezet-e a nemzetiségekről szóló alkotmánytörvény előterjesztett javaslata a következményeire nézvést a Dél-Szlovákiában élő szlovákok elnemzetietlenítéséhez?

Egy szóval negatívan vagy pozitívan válaszolni naiv jóslás volna. De ha az említett aggályok indokoltak, akkor kétoldalú jogi garanciákra van szükség: az államapparátusban és a társadalmi szervezetek rendszerében olyan struktúrát kell kialakítani, mely kizárna az elnemzetietlenítés lehetőségét mind az egyik, mind a másik oldalon.

A szóban forgó törvényjavaslat a nemzetiségek jogairól szól. Nem valaki ellen, hanem valaki érdekében. Ez a törvénytervezet nem a nemzetiségek akaratának egyoldalú kifejezése, hiszen egy vegyes bizottság dolgozta ki, mely szlovák szakértőkből és a nemzetiségek képviselőiből állt.

A szlovák részről érkező hozzászólások leginkább a harmadik cikkely két pontját kritizálják. Ezek az anyanyelvi oktatáshoz való jogról és az anyanyelvnek a hivatalos érintkezésben való használata jogáról szólnak. Csakhogy a nemzetiségi jogok felsorolását egy olyan mondat vezeti be, melyet idézek: „A magyar, német, lengyel és ruszin-ukrán nemzetiségű polgárok a törvény biztosította mértékben és feltételek mellett jogosultak...” Azaz, az alkotmánytörvény nem az utolsó, hanem az első szó ebben a tárgyban. Egy alap, egy kiindulópont, mely konkrét végrehajtótörvényeket feltételez – olyan törvényeket, melyek természetesen a dél-szlovákiai adott helyzetből indulnak ki. Még van idő a törvény némely megfogalmazását pontosítani. Beszéljünk erről, de ne úgy, hogy ennek a törvénynek az elfogadása időelőtti. Ha október 28-a, amikor is elfogadásra kerül a federalizációról szóló törvény, nem adna a kisebbségeknek semmit, az nagy csalódást eredményezne.

2. Véleményem szerint e kérdésben nagyon sok a homály és a félreértés. Lényegében a kétnyelvűség elvéről van szó, ami azt jelenti, hogy a cseh és a szlovák nyelv mellett a magyar, ukrán, német és lengyel nemzetiségi a hivatalos érintkezés során nemzetiségi területeken használhatják a saját anyanyelvüket. Ha a nemzetiségek egyenjogúsításáról beszélünk, abból logikusan következik a nemzetiségek által lakott területeken a nyelvek egyenjogúsítása is. Ezt konkrétan így képzeljük: az adminisztratív bírósági kerületek körzeteiben, mind a városokban, mind a falvakban, melyekben a legutóbbi népszámlálás során legalább 10 százalék volt a nemzetiségek képviselte állampolgárok aránya, a kétnyelvűség elvéből kifolyólag a kisebbségek nyelvén is ki kell adni például a hivatalos jelentéseket, az általános felhívásokat, tájékoztatókat stb. Ilyen törvények érvényben voltak az első köztársaság idején is.

Természetesen nem követelhetjük, hogy az egész államapparátus megtanulja a kisebbségek nyelvét. De meggyőződésem, hogy megtaláljuk azokat a formákat, hogy a nemzetiségek adminisztrációja megfelelő módon elintézhető legyen a legmagasabb szerveknél is.

3. Véleményem szerint gyakorlati okokból ez ideális volna. Természetesen a nyelvre nehezedő nyomás mind az egyik, mind a másik részről nagyon szerencsétlen ügy, mely konfliktusokat és komplexusokat eredményez. Az egyik vagy a másik nyelv tudásának szükségét lehet hangsúlyozni, de előírni bajosan. Azt hiszem, hogy kétoldalú jóakaratra és a másik nyelve iránti kölcsönös tiszteletre van szükség. Nyilván lesznek helyzetek, amikor tolmácsok bevonására lesz szükség, így a nyelvi felár vegyesen lakott területeken szintén hozzájárulna a jobb feltételek kialakításához.

4. A mi érdekünk, hogy megtanuljuk annak a nemzetnek a nyelvét, mellyel együtt élünk. Erről már sokat beszéltünk és írtunk. A szlováknyelv-tudás megteremti a szélesebb körű érvényesülés távlatát, s lehetővé teszi e nemzet kultúrájának megismerését. Mondhatni – amennyire a délen élő magyarokat ismerem –, a szlovák nyelv tanulása iránti igyekezet általános. Az elmúlt években, sajnos, volt egy egyoldalú nyomás a szlovák nyelv ismeretét illetően, a nemzeti nyelv és a nemzeti élet teljesebb respektálása nélkül, s ez egészségtelen légkört és ellenérzéseket váltott ki. Voltak évek, amikor a magyar állampolgár hazafiasságát a szlovák nyelv ismerete vagy nem ismerete alapján mérték. A szlovák nyelv elsajátításának igyekezetét az adott helyzetből, a mindennapi szükségletből és az állampolgár belső meggyőződéséből kellene eredeztetni. A nemzetiségek új államjogi elrendezése, azt gondolom, ebben a kérdésben is más, egészségesebb légkört eredményez.

Szlovák nyelvű gépirat, a szerk. fordítása. Csak a válaszokat tartalmazza, a kérdésekre ezekből lehet következtetni.

4.

A szlovákiai magyarság helyzete és feladatai Hol tartunk ma?

A június 5-e és 8-a között Rimaszombatban megrendezett Tompa Mihály Napokon ünnepi beszédet tartott Dobos László, a Szlovák Szocialista Köztársaság kormányának minisztere. Az alábbiakban kivonatot közlünk Dobos elvtárs beszédéből.

A csehszlovákiai magyarság helyzetéről és feladatairól beszélni túlságosan széles témakör, mert ebben benne van a múlt, benne foglaltatik a jelenünk, és feltételezhetően benne lesznek azok az elképzelések is, amelyeket a jövőben szeretnénk megvalósítani.

Helyzetünkben benne van Csehszlovákia történelme, benne van a csehszlovákiai magyar történelem is mindenestől, jó és rossz oldalaival, nagy hibáival és nagy tanulságaival is.

Csehszlovákia történelme s a csehszlovákiai magyarság történelme tele van törésekkel. 1919, 1938, 1945, 1949 – bennünket a történelem mindig és ismételtelen új helyzetek elé állított. A történelemnek a töréseit a csehszlovákiai magyarság valahogy a magatartásával próbálta kompenzálni, ellensúlyozni. Ezekből a törésekből, a történelem nagy töréseiből kialakult a csehszlovákiai magyar életnek jó néhány jellemző vonása, olyan vonások és egyben tanulságok is, melyek egészen máig érvényesek. A törté-

nelemnek a törései következtében kialakult bennünk egy nem jó és nem hasznosnak mondható emberi vonás, a megbántottság érzése. A második vonása, jellemzője a csehszlovákiai magyar gondolkodásnak, közéletnek, szellemiségnek a folytonosság hiánya. Ebből következik egy harmadik jellemvonása, ami természetesen adódik ebből, a folytonos kezdések, a folytonos újrakezdések. A csehszlovákiai magyar kultúrában, szellemi életben, irodalomban is számtalan kezdés van. A csehszlovákiai magyar közélet, kultúra a csehszlovákiai magyar szellem történelmileg, társadalmilag kezdettől fogva szinte napjainkig egy történelmileg előnytelen helyzetben volt. Viszont van egy vigasztalója a harmadvirágzásnak, az 1949 után kibontakozó kultúránknak és szellemi életünknek, hogy az indulások, amelyek 1960-ban kezdődtek, eddig nem törtek meg. Az elmúlt húsz év a csehszlovákiai magyar kultúra, a csehszlovákiai magyar szellemiség alakulásában aránylag egyöntetűbb. Azt hiszem, ez olyan alap, amelyet tudatosítanunk kell, amelyre számítanunk kell, és amelyre építenünk kell. Ez a szakasz a népművészet jegyével és jegyében kezdődött. A népművészet mellett később megerősödött az újságírás, a népművelői munka, és kezdetét vette az irodalom alakulása is. Ez sokkal erősebb, átgondoltabb indulás. Az indulások legújabb szakasza 1965–66-tal kezdődik, amikor szellemi életünk és kultúránk erőnléte és ereje társadalmi kérdéseket is vet fel. A kultúra fejlődése, az irodalom fejlődése adta impulzusok, lökések elértek oda, hogy felvethessük a csehszlovákiai magyarság sorsát befolyásoló és meghatározó politikai kérdéseket is.

Munkatársaimmal és a Csemadok különböző szerveiben is sokat vitatkoztunk arról, tulajdonképpen hol is vagyunk, mik is vagyunk, hol állunk. Természetesen helyzetünket nem lehet függetleníteni mindattól, ami ebben az országban, Csehszlovákiában és Szlovákiában történik. Mindaz, ami lezajlott 1967-ben, 1968-ban Csehszlovákiában, a mi gondolkodásunkat, a mi magatartásunkat sem hagyta érintetlenül. Egyik legnagyobb értéke, hogy a sérelmek tudatát, a megaláztatások tudatát, a megbántottság tudatát képesek voltunk, ha lassan is, áthidalni és nemcsak a múltat néző és azt feszegető magatartásról számot adni, hanem egy aktívabb és teremtőbb erkölcsi politikai hozzáállás alakult ki Csehszlovákiában. Ez az első értéke és haszna 1968-nak a számunkra. A másik pedig az, hogy egy másféle légkört sikerült kialakítani és formálni egyrészt a csehszlovákiai magyarság soraiban, a csehszlovákiai magyarság vezetőinek a soraiban és egy másféle viszonyt alakítanunk a csehszlovákiai magyarság és a szlovák nép, a szlovák nemzet és a nemzet vezetői között. A harmadik hasznos hozadéka az elmúlt esztendőnek és másfél esztendőnek, már konkrétum. Van egy alkotmánytörvényünk, amely jogainkat, ha általánosan is, de rögzíti. Továbbá a szlovák kormány mellett van egy nemzetiségi titkárság, amely arra hivatott, hogy gondozza és törődjék a nemzetiségi politikával. A csehszlovákiai magyarság történelme, múltja és jelene feljogosít bennünket arra, hogy egy optimista hangulatot próbáljunk sugallni, de nemcsak hangulatot, hanem egy optimistább magatartást, egy mást, mint amelyet sok éven át, évtizedeken át magunkban hordoztunk.

A csehszlovákiai magyarság feladatairól. Ez sok van. Csak a nagyobbakat szeretném elmondani. először is teljesebbé szeretnénk tenni a csehszlovákiai magyar kultúrát. Pótoljuk azokat a hiányzó fogakat, amelyek feltétlenül szükségesek ahhoz, hogy egy kultúra élhessen, lélegezhessen és erősödjék. Amin jelenleg ezen a téren ügködünk, azok nagyjából a következők: Szeretnénk Kassán egy magyar színházat. Ez nagyrészt folyamatban van már. Tárgyalásokat folytatunk arról, hogy az őszi hónapokkal kez-

dődően meginduljon a csehszlovák televízió magyar adása is. Az elmúlt héten tárgyalásokat folytattunk az iskolaügyi miniszterrel arról, hogy Szlovákiában érettségizett magyar gyerekek mehessenek magyarországi főiskolára tanulni.

Ezek olyan ügyek, amelyek valóban a megoldás stádiumában vannak. Olyan elképzeléseink is vannak, hogy egy magyar képzőművészeti galériát és egy magyar múzeumot létesítsünk Komáromban. Tehát a feladatok első része a kultúrára vonatkozik. Ebből következik egy ezzel összefüggő második feladatként iskolaügyünknek a rendezése és lassú, de biztos kibővítése és kiegészítése.

Ha már itt vagyunk Rimaszombatban, nem akarok egy kérdést megkerülni, az egészségügyi felépítményi iskolának az ügyét. Három járás kéri az egészségügyi felépítményi iskolát: a Rimaszombati, a Dunaszerdahelyi és a Komáromi. Úgy hiszem, hogy a legoptimálisabb feltételek itt, a Rimaszombati járásban vannak.

A feladatok másik köre a társadalmi élet. Örököltünk mi egy eléggé torz, eléggé deformált társadalmi életet, amely sokszor a körülmények, sokszor a csehszlovákiai magyarság tisztségviselőinek a meglehetősen elvtelen magatartása következtében alakult ki. Azt tettük fel magunkban, és ezt a párt- és az állami szervek elé is terjesztettük, hogy szükség van a csehszlovákiai magyarság helyzetének intézményes megoldására. Az intézményes megoldásnak egyik része az, hogy rendezni a társadalmi szövetségekben a Szlovákiában élő magyarság helyzetét. Az első, ahol erre sor kerül, az ifjúsági szövetség. Önálló ifjúsági szövetség megalakulása ebben az időben, ezek között a körülmények között nem reális. Éppen ezért egyeztünk meg abban, még 1968 szeptemberében a párt központi bizottságán, hogy létrehozzák a Magyar Ifjúsági Központ Tanácsát, a magyar ifjúság járási tanácsait és a magyar ifjúságnak a klubjait is. Természetesen ezek a szervek együttműködnek a Szlovákiai Ifjúsági Szövetség szerveivel, másként ez nem is képzelhető el. Ilyen intézményes megoldásra került sor a nőszövetségben is. Megalakult a nőszövetség nemzetiségi szekciója, és a szekciónak van magyar és ukrán nőtanácsa. Hasonló elképzeléseket szeretnénk megvalósítani a szakszervezetekben, főleg a pedagógusok szakszervezetében. Szó van arról is, hogy a sportszövetségben a sportszövetség vezetősége is folytasson tárgyalásokat a közeljövőben arról, hogyan lehetne aktívabbá tenni Dél-Szlovákiában bizonyos sportágakat.

A harmadik feladatkör voltaképpen a másodikból következik, helyzetünk intézményes rendezéséből, megoldásából: helyzetünk politikai rendezése. Ide tartozik az a bizonyos alkotmányjogi törvény, ide tartozik a nemzetiségi titkárság, ide tartozik a SZNT nemzetiségi bizottsága is. Most folytatunk konzultációkat arról, hogy mindazt, amit a központban eddig megfontoltan létrehoztunk, miképpen és milyen formában próbáljuk megvalósítani egyes lakosú járásokban.

Nem akarom én azt mondani, hogy már minden jó. Azt sem mondom, hogy már minden megoldódott. Mert nem oldódott meg minden. Viszont próbáljunk reálisak lenni, és azt, amit elértünk, azt, amivel a helyzetünk javult, mondjuk el, és mondjuk ki. Én tudom azt, hogy nehéz a sérelmeket felejteni. De nem lehet a sérelmekből élni. Nem lehet a sérelmekből erkölcsöt alakítani.

Beszéltem történelmünk töréseiről, egy érdekesen és szükségszerűen kialakult erkölcsi magatartásról, a folytonosság hiányáról, a folytonos újrakezdésről. Egyet viszont ne felejtünk el, ami nem kevésbé fontos. A csehszlovákiai magyar szellemiség, közélet számára megnövekedett a cselekvés területe. A csehszlovákiai magyar közélet

felelőssége nagy. Ma mindenkinek a súlya a politikába és a közéletbe terelődik át. És éppen ezért a közéletünk szelleme, a közéletünk tisztégviselőinek a jelleme, az erkölcs, a magatartása, a közéletre gyakorolt hatása fogja megszabni és meghatározni az irodalomnak, kultúrának, az iskolaügynek, a népművészetnek, népnevelésnek az alakulását is. Több lehetőség van a kezünkben, mint volt.

Ennek a lehetőségnek az első parancsa az, hogy tartsuk meg a cselekvésnek, a munkának azt a kibővített területét, amely létrejött. És gondoljunk mindig arra, hogy többet ér egy teremtő szó, mint tíz szemrehányó szó.

Van szép beszéd, van szép szó, szükséges mind a kettő. Van hasznos szó, van hasznos beszéd. Azt hiszem, hogy most ezen a hasznosságon van a hangsúly. Azt hiszem, hogy az indulásoknak a reménye, az indulásoknak a jövője a mi kezünkben van, jelenleg sokkal inkább, mint bármikor ezelőtt. Csak egy eltökélt elhatározás, szívósság, szorgalom, tárgyilagosság, lelkesedés, optimizmus akadályozhatja meg azt, hogy ne az örök indulók és örök kezdők nációja és nemzedéke legyünk, hanem a folytatóké és a műveket befejezőké is.

Gömöri Hírlap, II. évf. 23. sz., 1969. június 20., 2.

5.

Tisztelt Közönség, kedves Elvtársnők, Elvtársak!

„Tavaszi szél vizet áraszt...” A tavaszok éneke ez. A földé, a vizeké, a hirtelen szeleké, a virággal hímezett szerelmekké, az életé. Nem véletlen, hogy e népdal kezdősortát választottuk e verseny mottójává.

A népdal ősi beszéd, ősi, mint a mese, ősi, mint az ember bánata és öröme. Pont a népdal a messzi múltból jön, s mindig közel van az emberhez. Közeli, mert a mindenkori ember életvágyát, boldogságvágyát, emberszeretetét és embertiszteletét mondja el egyedüli módon, őszintén.

A népdal születik, teremődik, csodálatosan és megfoghatatlanul. Összemandják az emberek, összehordják, mint a mezőn termett életet, egy csomóba, közös vagyónként.

A népdal fejkendők összehajlása, korok, nemzedékek rokonodása. A népdal a nemzetek összeéneklése, kis és nagy nemzetek hatalmas kórusa.

Szövetségünk, a Csemadok, s az azon kívüliek is hazánk felszabadulásának 25 éves évfordulóját a legőszintébb emberi műfajjal, a népdal mondásával is kívánja megünnepelni.

Eljött ez ünneplő versengésre Szlovákia magyarlakta vidékének minden tája: Csallóköz, Mátyusföld, az Ipoly vidéke, a Garam mente, Gömör, Bodroghöz és Ung vidéke.

Legyen ez ünneplő versengés a csehszlovákiai szocialista magyar kultúra fejlődésének, további erősödésének bizonyítéka, bizonyítója és sugalmazója.

Váljék ez alkalom egymás kölcsönös becsülésének, a szlovák nemzet és az itt élő magyar nemzetiség kölcsönös tiszteletének, közös hazája szeretetének, együvé tartozásának kifejezőjévé és jelképévé.

Hangozzék e versengés nemzetek kórusaként, felszabadulásunk őszinte ünnepléseként.

Tisztelt Jelenlévők!

Engedjék meg, hogy a rendezői szervek, a Csemadok Központi Bizottsága, a Népművelési Intézet, a Szlovákiai Ifjúsági Szövetség Nemzetiségi Tanácsa, valamint a Hét szerkesztősége nevében szeretettel köszöntsem vendégeinket, a szereplőket, a verseny áldozatkész szervezőit s kedves mindnyájukat.

„Tavaszi szél vizet áraszt...” Kívánok nemes vetélkedést, jó szórakozást s őszinte emberi ünneplést.

Kéziratból. Elhangzott a Tavaszi szél vizet áraszt országos népdalverseny döntőjének megnyitóján, 1970 áprilisában

6.

Pályám emlékezete

[A szerkesztőségi felkérés hízelgő, s egyben meghökkentő is – megperdül velem az idő. Még nincs pályám emlékezete, legfeljebb nemzedékem s a magam koravénsége. Innen – az önámító koravénség pontjáról – villognak vissza az évek. Kis híján ötven: fiatalnak idős, öregnek fiatal. Pályám emlékezete így inkább vázlat, áttekintés – önmagam mentése és elmarasztalása.

Első reflexem az önmagammal szembeni hiányérzet: kevés volt az időm. Ötven esztendőm hegyként magasodik elém, s ez időtömbnek én csak a lábáig értem. Ezért egyre erőszakosabban ragad rám a gondolat: legyek önmagam vizsgálóbírója, és kérdezzek, kérdezzek: lenne a szó vágószerszám is. S ne fogadjak el semminemű kitérő választ, semmiféle enyhítő körülményt és magyarázatot.

– Sorolja fel életének tetteit...

Kevés volt az időm, hiányérzetem van, Képtelen voltam meghódítani életem idejét, birtokomba is keveset vehettem belőle, magamnak a magaméból is keveset...

Mert a gyermekkor: melengető, szépítő emlékezésre csábít. 1930-ban születtem Csehszlovákiában, Királyhelmeceken. Felső-bodrogközi nagyközség, kisparaszti lét – mezők, rétek, állatok, tavaszi vizek, szőlőhegyek. Ekkor még minden együtt volt, mint a bibliában – békességnek látszó mozdulatlan világ. Mindennek, mindenkinek megvolt a maga ősi helye; szekérnek, szerszámoknak, embernek.

Az Isten felettünk volt, rend felülről lefelé, és alulról fölfelé. Gazdagok, szegények, öregek, fiatalok, nagygazdák, tengődő kisparasztok, napszámosok, papok és gyülekezet, nyelvüket elimádkozó hívők, kommunisták, katolikusok, kiátkozott hitetlenek, reformátusok, zsidók, iparosok, hivatalnokok, kérvényező, adószedők, adósok, kisbírók, hivatalnok urak, csehek, szlovákok, körmenetek, heti nagyvásárok...

Rend és rang szerint minden. Noé bárkája az özönvíz előtt, minden élőlényből valami. Megfesthető téli idill: kisablakos parasztházak, behavazott tetők, szekérnyomokban élősködő madarak, nagy sapkás iskolás gyerekek és füstölő kémények.]

* Itt és a továbbiakban a szögletes zárójelek közt olvasható szövegrészeket csak a kézirat tartalmazza, nyomtatásban nem jelentek meg.

Komor világ: katonatörténetek, a kenyér, a szőlő, a várható jövő – e fogalmak köré csomósodik a beszélgetés. Messzi a világtól, mégis nyakig benne: gondterhelt, tétova keresések a kisiparos műhelyekben. Hunyorgó, szemlélődő, alulról fölfelé paraszti nézések: alig-mosolyú élet. A mosolyt a hivatalnokok hordozzák, a cseh, aztán a magyar hivatalnokok: ők máshonnan jönnek hozzánk, valahonnan, akárha az ég magasságából ereszkednének lefelé. És szaporodnak, szaporodnak. A harmincas évek végéig ez a nagyközség-város még hivatalnokot is alig termelt magából; megszámlálhatók voltak fél kézen, azok is beosztott írnokok.

[És szaporodnak a katonák is. Közelgett 1938, s ahogy sűrűsödtek az események, számuk csak nőtt: tisztelgésük, csillagaik, fegyvereik jelenlét lett.

Ilyen a gyermekkor eleje-közepe: sokszorosán rétegzett közösség. látszólagos, hazudott nyugalom – közel két ország határához és növekvő feszültségéhez. Hazug a bibliai békesség, mert az idő telve van kényszerítő-csábító elágazásokkal. Maradni vagy elmenni, belegyökerezni az elmúlt időbe, avagy kiválni – embernek, közösségnek mindenkori kérdése. Én ezt még nem tudtam így, de ösztöneimben már jelen a nyugtalan-ság: maradni parasztnak, s álmodni gazdagságot, vagy tanulni asztalos-, suszter-, szíj-jártómesterséget, elszegődni kereskedőinasnak vagy valami másnak? Tanító, pap, hivatalnok, katona – felettünk lévő magasságok.

Ráragadok egy asztalosmesterre, segíték, ügyeskedem – makacs kis műhelylakója leszek. Nem tudok szabadulni, gyönyörű dolog a fa szépséggé művelése; már-már kisinasának mond. Aztán ugyanezt teszem két suszterrel is. Egy pontig nyomon tudom követni a cselekvés értelmét, a kenyérig. S mi van aztán, a kenyéren túl? Mi van a mezőkön túl, a kisiparos műhelyeken, az aprócska boltokon túl, s túl a katonák csillagain. Mi következik a látott napok után?

Aki itt él, mindenki tudja, a honfoglalástól napjainkig, ez a föld a változások helye. Történelmében alig van állandóság, lakói folytonos változások részesei. És áldozatai. Itt alig volt történelmi szabad akarat, a kényszer a történelem folyamán itt sokszor ismétlődő állapot. Apám, anyám, család-rokonságom ebben a történelmi közegben élt. Ezt örökölték, ezt adják tovább. Magatartásukban jelen van a bizonytalanság, az óvatosság, a védekezés mozdulata: meghúzódni, túlélni a rosszat, megmaradni, ha nagyon nehéz is az élet.

...a föld az őrző pásztorunk, magyarázta apám. Rejtőzés a védtelen ember fegyvere, s mi védtelenek vagyunk. Mozdulatlaná kell merevednünk, ahogy a földbe bújt állatok télen, mintha nem is élnénk, úgy kell megvárunk, míg fölenged a fagy. Úgy is meg lehet maradni, hogy az ember kitér a pusztítás ereje elől, kicsivé zsugorodik, elveszti valós nagyságát, csak azt kell erősen hinnie, hogy kivilágosodik, mert az idő változása is megtartó, őriző pásztor...]

Mi lesz az ember sorsa? Mi lesz velünk? És mi lesz a haza sorsa? 1938 elején ezek a kérdések már a levegőben reszkettek: gyermeki értelmemhez ebből a himnuszok érnek el, a zászlók, a jelszavak, az ügyetlen hazafias versikék. Érezni (mondják, beszél-lik is): a haza, a magyar haza ideje jön el! A haza és jövő.

[Mozgósítás – parancsolták a falra ragasztott hirdetések. Elmentek a katonák, apám is. Veszélyben a köztársaság, terjed sutto-gva. Aztán: Magyar magyarért, Mindent vissza – írják éjszaka a falakra.

Az iskolában a csehszlovák himnuszt mondjuk, a templomban a tiltott magyart. Az orgona bátoratlanul, vékonyan egy messzi, számomra ismeretlen dallamot kezd. Előbb

úgy hangzik, mint a gyermek szájában töredező vers. Majd egyszerre eltörlik a félnélség, a sípok hangjai hirtelen magasba futnak, és a gyülekezet nagy lélegzetet véve kezdi: Isten, áldd meg a magyart...]

Így tört ránk 1938 ősze. Alig volt más eligazítónk, mint nagyapám nehéz életének emlékezet-bibliája. Ehhez hátráltunk. [Ehhez hátráltunk.]

Először mentek el a katonák háborús seregbe, a parasztcsaládok nagy része ettől kezdve férfiszegény. Akkor ezt még nem tudtuk így, de számunkra már az 1938-as mozgósítással megkezdődött a háború. Hátország lettünk, felvonulási és utánpótlási terület. Családfő asszonyok, koravén gyerekek, visszafiataltott öregek – közösségem megváltozott arca. Hatalom lesz a férfierő, a fogat, a ló, az ökör, a tehén, s a szekér, a kerék, minden, ami nincs. Az elsőháborús hadiözvegyek arcán káröröm – ők ezt már tudják. A vasárnapi istentiszteletek ismétlődő zoltárrefrénje: Szűkölködünk nagymértékben, segedelem nélkül...

Gyermekéletem partjai komorak: amit tenni kell, minden kötelesség: az iskola, a kapa, a balta, a gereblye, a permetező koravénító, lélekölő játékszerek. A gyermekévek paraszti kényszermunkája elveszi tőlem az időt, elveszi tőlem a játékot. Ezzel is kezdődik nemzedékem koravénsége – nem játszhattunk.

Kárpótlás talán a szabadság, mert a mező szabad, a dinnyeföld, a legelő, a Szőlőhegy, itt alig van tiltás, leszólás, parancsolás. És itt vannak társaink, az állatok: lovak, ökrök, tehének, disznók, bárányok, kutyák, nyulak, macskák. Szinte éljük az állatok életét, utcahosszat ismerjük nevüket, tudjuk vemhes és meddő állapotukat. Ha kancát visznek a csődörhöz, szaladunk; ha tehenet vezetnek a bikához folytatni, ott vagyunk, s bámuljuk ölekezésüket. Nyulakat magunk párosítunk, ismerjük a kutyák szerelmeit...

A nincstelenség, a Hét krajcár történetét Móricz naponta írhatta volna tovább: az istállóban sokszor melegebb volt, mint a házban.

És a könyvek, a polgári iskola kötelező irodalma, a kispolgár asztalokról lekerült könyvmorzsalék, „cowboy-irodalom”, banditák, seriffek, a mindig aranyszőke farmerlányok. Vettük, cseréltük, loptuk, innen tanultuk az igazságszolgáltatást. Valamirealó könyvhöz akkor jutottam, miután elvitték a zsidókat, mikor már prédává lett a házuk. Én a zsidó állatorvos könyvtárából vittem – krumpliszedő kosárszám – a magyar remekírókat.

[Akkor még nem tudtam azt sem: ember és állat egymásra utalt életközösségének is utolsó szakaszát éljük.]

Betűre a reformátusok iskolájában tanítottak, itt tanultam az „egyedül üdvözítő” református hit tanait, a kátét, a zoltárokat, a reggel és este mondandó imákat, a tízparancsolat tételeiből itt fonták lelkünkbe az erkölcsöt, húzták meg jó és rossz határát. Iskola és templom szinte egymásba nyíló bejáratok; mielőtt elkezdődik a tanítás, templomba megyünk kézen fogva, s onnan vissza ugyanúgy.

Itt ismerem meg a fejünk fölél lombosodó hatalmat: doboló kisbíró, csendőr, bíró; van jegyző urunk is. A tanító, igazgató, káplán, nagytiszteletű esperesünk és a presbitérium – elsőként megtapasztalt hatalmi struktúra. Helyi hatalom, kis kiterjedésű uralkodás, amely fölfelé rangosította és egyenlősítette magát: a bíró igazságos volt, mint Mátyás, az esperes olyan, mint Kálvin János, a reformátusok vezére. Itt mindennek volt egy valós és egy képzelt mérete; a valós méret kicsi volt, a képzelt nagyított.

Jellemző, ahogy ez a „kis hatalom” összetársít: a református esperes egyúttal parlamenti képviselő is, a premontrei Mécs László meg költő – országos emberek. 1938 októberében vitéz Béldy Alajosnak, a bevonuló magyar seregek parancsnokának e két pap tesz jelentést. A törökvilág s a reformkor bizonyos helyzetei kísértének vissza: a politika, a vallás, az egyház és a költészet megkésett együvé erőszakolása – sajnálatosan túlhaladott állapot.

Vasárnapok s ünnepek alkalmával zsúfolásig a templom, a paraszti reformátusság utolsó lobbanása, menedékhely az istenháza, utolsó menedékhely, érezhetően közeleg a világ nehezedő nyomása. Puritán ez az élet, öntükre még sincs, legfeljebb emberi természetete próbál az igazsághoz közelíteni: befelé fordul, magára gondol elsősorban, esendőségében imádkozik, a védekezés, az önvédelem természetete szerint.

Saját határain túlra nem merészkedik ez a református nézés. Ott a zsidók, a kommunisták, a katolikusok, a más hitűek vannak. Jellemző az is, hogy e reformátusság nem teremt szellemi példát. Lehetnék tanítók, talán pap is, de ezen túl nem nyit ablakot sehová sem. Itt nem alakultak a világot tudni-ismerni akaró elszánások, nem születtek Kőrösi Csomák és Misztótfalusi Kis Miklóskok – legfeljebb papot, tanítót, legátust és mendikánst tisztelő vastagnyakú kálvinisták.

Itt, Helmeceen papsokodik Mécs László; impozáns látvány, mosolygó papszobor, rajongója számos. Misét szolgáltat és pódiumokról szaval; hallgatom, bámulom szájtátva. Messze van tőlem. (Döbbenetemre 1968-ban verssel tisztelt meg pannonhalmi magányából.) Itt, Helmeceen írja nyomort kiáltó verseit Prerau Margit – őt meg a szegény zsidók misztikus zártsága tartja tőlem távol.

Gyermeki életem, ösztönösen is igazodni akarván, kihez forduljon? Mit tiszteljen és miért? Ki van az Istentől lefelé, kié az Isten hasonlatossága és kié az emberé? Ki a látvány és ki a követendő? A becsületes vagy az ügyeskedő nyomába nőni? Ki mondja a teendőt, az olvasandót, a megjegyzendőt? A tanítón, a hitoktatón kívül ki viszi figyelmem valahová is? Alapjában senki. Az ösztön, a körülmények emelnek fel vagy nyomnak le.

Így ágyazzák alá az életet, innen csírázik érzékenységem, érdeklődésem és elszánásaim irányja. Korai gyermekkorom vajon egyidős volt-e az akkori idővel? – kérdezem magamtól gyakran. Nem volt-e rajtam koravétség avagy mindenre csodálkozó naivság? Gondolkodom azon is, hogy az itt megtapasztalt lelkület, a helyi hatalom sémája és viszonyai, a kis területű uralkodás, ez a puritánnak mondott hierarchia meddig kísért és mennyire hasznosítható vagy alkalmazható későbbi életemben?

Aztán a katonák ideje jött, hadseregek mentek és jöttek erre, vonultak győzelem mérgével itatva, és jöttek bomolva. Akkor tudatosult bennem, kételtű család vagyunk. Kenyerünk után paraszt, a politika és a tábornokok osztotta szerep szerint meg katona. Paraszt és katona, s az is változó színpadokon: nagyapám a Monarchia huszára volt, apám már a köztársaság katonája; harmincnyolc után parancsolták országot gyarapítani Erdélybe, Jugoszláviába, majd a Szovjetországba. Parancs, búcsúk, világot csapkodó nóták és – bukás. Galícia, és vissza. Piave, és vissza. Kolozsvár, Marosvásárhely, Csíkszereda, és vissza. Újvidék, és vissza. Don-kanyar, és vissza. Egy emberöltő hosszán bukott seregek katonái – győzelmet csak nótákban éltek. Bakaföldrajz, bakaem-

lékezet. Történelmi bakasors: felhasznált emberek, ígéretes, az ígértföld messzeségei, fellobbanó kicsiny emberi illúziók – halálok vagy összeroppanások.

Kamaszként éltem meg a háborús halálhíreket s halálokat. Megtapinthatam a szökevény- és fogolyarcokat, megélttem hazatéréseket, a megjövés kimondhatatlan örömét – a kapituláns közkatonát. Ahogy az újrarendeződő élet görgeti őket, mert előző helyüket hiába is keresik: bukdácsolnak, lemerülnek és felbukkannak. Kis ideig kíváncsiság, majd érzéketlenség és közöny tárgyává lesznek. S ők váltig mondják, ismétlik egyetlen hősiességüket – megmenekülésüket. Ezt tartják maguk fölé igazolásul és védekezésül – megmaradt életüket.

[Győztes csaták katonái olykor visszajárnak harcaik színhelyére. Hány katona ősöm képes erre? Ki tud közülük visszamenni Galíciába, Kolomea alá vagy a Don partjához? Parancsba ezt már nem adják, kíváncsiság nem fűti őket. Szégyenérzetük, érzéketlenségük elvegyül fegyrsorsuk gondjaival.

Vesztes háború, vesztes katonák emlékezetét örököltem.

S mit kezdjek ezzel az örökséggel? Szégyelljem? Vezekeljek? Nevetséges mea culpa? Avagy romantikus érzékenység? Az élet hány rétegén kell áttörnem, hogy megszabaduljak a bakatörténelem érzéketlenségétől, hogy nemzedékek tehetetlensége, szégyentelensége büntudattá alakuljon bennem? És lázadásá. Őseim emlékéből és idegszálaiból piramisnyi emberarcot kell összeraknom, mely más lesz, mint ők voltak, akinek már nincs bakaemlékezete, akinek más agya nő, aki nem ismeri a szégyenkezést, ha átlép egy országhatárt, és megáll egy város kapuja előtt.]

S a háborúból megmaradt feregéleteknek nincs idejük felocsúdni, az öröm még százuk széléig sem ér el, le sem verhetik ruhájukról más országok porát – lecsap a büntetés. Bűnhődni kell. 1945 a felszabadulás éve, de az ünnepi asztal mellett nincs helye a csehszlovákiai magyarságnak. [A vádbeszédet, még a háború mélyén, Beneš londoni emigrációkormánya kezdte fogalmazni. S mire hozzánk ér, már ítélet is: minden csehszlovákiai magyar egyformán bűnös, sovinizta, irredenta, a köztársaság felbomlásának okozója. Egy padra mindenkit: latrokat a tisztességesekkel, gazembert az áldozattal.]

Nemzeti államot akarunk, hangoztatja az ország elnöke. [E tétel alapján kezdődik el a valóságos és vélt sérelmek megtörlése:

- a 33/1945 sz. elnöki dekrétum a magyar nemzetiségűeket megfosztotta állampolgárságuktól;

- az SZNT belügyi megbízottja 1945. április 7-én elrendeli, hogy a magyarok által lakott területeken nem lehet nemzeti bizottságokat alakítani;

- magyarok nem lehetnek sem politikai pártok, sem tömegszervezetek tagjai;

- elbocsátják állásukból a magyar nemzetiségű közalkalmazottakat;

- hivatalokban s nyilvános helyeken tilos a magyar nyelv használata;

- 1945. okt. 1-jén hatályba lép a 88/1945 sz. elnöki dekrétum. Ennek alapján a magyar nemzetiségű férfiakat 16–55, a nőket 18–45 éves korukig közmunkára rendelik ki a lakóhelyüktől távol eső vidékekre is.

Alku tárgya lettünk, darabot darabért: a lakosságcsere keretében közel százezer (92 390) magyarországi szlovákot, illetve csehszlovákiai magyart kívánnak „kicserélni”.

- 1946 júniusában 200 000 magyart akarnak kitelepíteni, a lakosságcserén túlmenően...

- 200 000 magyarnak „szlovák eredetük” alapján adnák vissza az állampolgárságot;
- 1946 szeptemberétől összesen 9610 családot visznek (deportálnak) csehországi „közmunkára” katonai és csendőri erőszakkal;
- a szlovák belügyi megbízott 1946. június 17-i rendelete alapján a magyar lakoságnak – az állampolgárság feltételeként – felkínálják a reszlovakizációt (visszaszlovákosodást), s ennek keretében 400 000 magyar vallotta magát szlovák nemzetiségűnek.]

Sokan szöknek, menekülnek kényszer-önkéntesen. Éjszakánként mennek, libasorban, egymás batyuját fogva, hogy el ne vesszenek a sötétben.

Nincsenek magyar iskolák sem. 1945 telén Magyarországra szöktem, Sárospatakra, iskolát járni. Az iskola: remény. Észak- és Nyugat-Magyarország iskoláiba sok száz ilyen tarisznyás-hátizsákos kisdíák szorul. [Más választása nem volt: maradni paragon, műveletlen, vagy átszökni. Így csak a sátoros ünnepek és a nyarak hézagain át nézhettem az otthon életét. Öt évig hazajáró lettem, két hazában éltem, igazán egyikben sem. És valójában nem is tudtam, mi a haza. Nagyapám élete? Darabka földje? Világot járó emlékei? Apai nagyanyám szigetélete? Apám bakaemlékezete? A seregeket hordozó országút? Magyar, cseh vagy szlovák szó a hazám? Vagy anyám családot cipelő csigaélete? Pillanat a haza, vagy hosszú idő? Nagy térség a haza, vagy talpalatnyi föld? Amikor együtt van mindez, holtak és élők, a föld és az ég, a közel és a távol, a megvertség és a remény, a sárban fuldoklás és az élet feltámadása?

Magyarország teste valami homályló fekete mélységből tápázkodik a háború után. Amerre ellátni, nincstelenség; és a föld csupasz, meztelen háta. Az ország, akár az emberek teste. Az országok teste azonban sohasem hal meg; pusztítani lehet, megölni nem. Még az emésztő tűz után is marad annyi ereje, hogy újratámadjon benne az élet.]

Sárospatak: életem kiterjedése. Sohasem hallott nevek folynak tudatomba. Dózsa köztük a legnagyobb haragú, úgy tanítják, őse minden parasztnak, nekem is. Őse a lázadóknak, az igazságot akaróknak, az igazmondóknak.

Meghosszabbodik bennem az ősök sora: Lorántffy Zsuzsanna, a Rákócziak, Comenius a pataki iskola pártfogói, szellemének gerjesztői. Neveltjei: Bessenyei, Csokonai, Kazinczy, Kossuth, Szemere, Tompa, Móricz... Költők, politikusok, tudósok, hitvallók – gályarabsorsok, mártíromságok, erkölcsi felnövések és magatartások példái. Képmásuk a falakról néz, történetük, tetteik a könyvekben elérhető, megtapintható közelségben. 1945 telén a szénior úgy beszél nekünk Kossuth Lajosról, mintha a múlt héten fogott volna vele kezét. A pataki iskola szellemét előbb minden nemzedék magához veszi, s úgy adja tovább kézből kézbe, familiáris mosollyal.

Patak a tiszántúli reformátusság legendája és egyeteme. Fénykorában református köztársaság, szellemi autonóm terület: beleágazott a magyar történelem szakaszaiba. Országos szerepe volt.

1945-ben mi vagyunk az első háború utáni évfolyam, de ez már nem fénykor. Nehéz megmondani, mikor szűnt meg Patak növése. És miért is? Miért nem lehetett Debrecen vagy annál is több? A háború utáni Patak tovább él, újraéled, folytatni kívánja önmaga százados életét: az iskola, az internátus szigora ugyanaz, nem változott a diákönkormányzat demokratizmusa sem, a fegyelemre épülő familiáriság sem. De negyvenöt nyomorgó nincstelenségében még nem tudjuk, hogy ez már utóélet.

Egyházi iskola vagyunk; a képzőben Comenius elvei szerint tanítják és gyakorolják a pedagógiát: szemléletesség, fokozatosság, természetszerűség, tudatosság. A kollégiumban esténként imával zárjuk a napot, hétfőn áhítattal kezdjük a hetet, közösen imádkozunk az étkezések előtt, vasárnap templom, negyedévenként félhetes lelkigyakorlatok, sátoros ünnepekkor mendikáció, majd legáció: ilyenkor szertemegyünk Zemplén, Abaúj és Borsod református gyülekezeteibe, s hirdetjük az ígét. A reformáció valamikori erejét tapasztalom mindenütt: a közösségeket. Pontosabban a közösségek harangos-énekes ünnepnapjait. Mindez saját sorsom újra- és újraörvénylését hozza. Úgy érzem, itt százszor és ezerszer ismétlődnek ugyanazok a mozzanatok. Mint a favágás vagy a hajóvontatás iszonyatos egyhangúsága. Mert a zsoltár fohászzkodás, de sorok, kibírhatatlan emberi állapotok felpanaszlása is. A zsoltár száz esztendő, de pillanatok is; Istennel beszélgetés, de úgy, hogy hallják az emberek is.

Valahol itt érzem meg a kimondás kényszerét. Patak tanít meg beszélni – előbb énekekben, imában, szónoklatban. Ez a közeg életem felpanaszlásának valami ősi kisajtajait nyitogatja bennem. Talán itt fogan meg bennem az irodalom.

Persze Patak nem csak zsoltáréneklés és imádkozás. A tanári kar s az iskola diák-társadalma – túlnyomó többségében – szociális telítésű: s ezáltal eszmeérzékeny, gondolatérzékeny, haladás- és forradalomérzékeny. Az értelmiséggé alakulás, azaz a felemelkedés saját erőből történik: e folyamat plebejus göggye, plebejus haragja és elszánnása, hatalmas toló- és feszítő erő.

Nem véletlen, hogy 1945 és 49 között a Parasztpárt számos értekezletét a pataki főiskola imatermében tartja: szinte szabad vitafórum, ahová özönlenek Hegyalja és a tanyavilág parasztjai. Itt láttam először – hadügyminiszterként – Veres Pétert, s hallottam szájából a magyar paraszti jövődőt: Kert-Magyarország programját. Itt hallottam szónokolni Rákosi Mátyást a magyar haladás útjáról. Itt láttam és hallottam beszélni a népi irodalom számos képviselőjét: szociológusok, írók, költők, politikusok, néprajzosok nyilvánosan fogalmazták a szocialista Magyarország alapozó programját. Itt éltem meg a népi irodalom kibontakozó reneszánszát. De ez már nem a hagyományain nyugvó református világ lelkiülete; az a református világ megállt, építménye, sémái észrevehetően elmerevülnek. Létrejön a korszakváltások kettőssége: az iskolában a Miatyánk, a bontakozó nyilvánosság alkalmain az Internacionálé. Zsoltár és internacionálé: szinte tudathasadásos kettősség.

Megalakul Patakon a népi kollégium – a százados diákönkormányzattal szemben –, s ez a nevelési forma már hozza a több demokratizmust is. De ami ennél fontosabb: a foglalkozás tartalma más telítésű lesz. A plebejusi indulat itt már indulókat fúj, és mozgósító jelszavakat harsog. Azaz a plebejusi életérzés a változás irányába radikalizálódik, s bírálója lesz előző önmagának. Radikalizáló tényező vagyunk mi is, [a sok tucatszerű felvidéki diák: már pusztá jelenlétünk, rémtörténet-szökdőséseink, hontalanságunk sajnálkozás és felháborodás kiváltói.]

Innen, ebből a világból járok haza – lopva, földhöz lapulva, keresett zsványként, csempészekkel, csempészkedve –, egyik hazátlanságból a másikba. Ez is tudathasadásos állapot: a kettős hontalanság. [Otthon demokrata világ van: hetenként báloznak, mosolyognak, és – prédálják a csehszlovákiai magyarság legjobbait.

1948 áprilisáig tart az intézményesített hontalanság ideje.]

Negyvennyolc februárja, Csehszlovákia Kommunista Pártjának hatalomátvétele véget vet a magyarság megpróbáltatásainak.* Valami egyezmény értelmében hazaküldenek bennünket Magyarországról, s letelepítenek előző életünkhöz.

1949 nyaratól otthon: még mindig érezhető a bizonytalanság és a félelem. Tíz esztendeig tartó odisszea, tíz évig tartó tragédia és dráma-idő, évtizedes szomorúság-idő. Érdekes társadalompszichológiai tanulmány tárgya lehetne: a csehszlovákiai magyarság évtizedes kálváriájának milyen a lerakódása? A megalázottság és a félelem érzése milyen nyomokat hagyott a lélekben? Gondolkodásunkban és magatartásunkban? Mondhatnám a társadalmi károsodás hosszú sorát; reformkori állapotokba zuhantunk vissza... Aztán újratámad az élet, eljőve az emberi, társadalmi kivilágosodás, [akkor érezhettek ehhez hasonlót az emberek, amikor elmentek a törökök].

Elkezdődik a beszéd ideje. A kimondás, a beszéd egyéni és közösségi élmény egyszerre. Valami alaktalan öröm tör az élet felszínére – ha megkésetten is.

Egy esztendeig sofórködöm, aztán tanítónak állhatok.

Megnyílnak a magyar iskolák, újság indul, kulturális szövetség alakul. Minden meghirdetett ünnepi alkalom: zsúfolásig telt ház. De így van a hétköznapi összejövetelein is. Összejárni, együtt lenni... – rádöbbenünk a közösség erejére. Így leszünk újra nép, ilyen összebújó közösségekben. Petőfi és Ady plebejus, lázító verseit szavaljuk.

Megérezzük, az ország ritmusához kell igazodnunk. Izgalmas kollektivitás: többes számban beszélünk, többesben cselekszünk. Járjuk a Bodrogrköz falvait, és alapítjuk az ifjúsági szövetség meg a Csemadok helyi szervezeteit. Helmeceen szervezek táncscsoportot, énekkart, színjátszó csoportot – valahol mindennap próba, mindennap együtt vagyunk.

Ez éledő mozgás szembetűnő kísérője: félreállítottak, mellőztek egy tapasztalt kommunista nemzedéket – hiányzik magabiztos, mozgalmi jelenléte. A másik: a csehszlovákiai magyarságnak nem maradt számottevő értelmisége. Szellemi hadiállapotban élünk, nincsenek tanítók: meghúzódott nyugdíjasok, gyerekek, hetek alatt képzett tanfolyamosok, pedagógiaérzékeny más foglalkozásúak állnak a padok elé. Napszámosok, parasztok, kisiparosok, hazatántorgott zsidók – ezen túl már a szlovák hivatal kezdődik. Mindennek pótlása úgy folyik, mint az ősközösségekben: összebújunk, s tesszük a dolgunk. Változtatni egyelőre csak a közösségek alakzatán tudunk. Alakul egy különös ember, a nemzetiségi „mindenes”. A későbbi évek folyamán neves szlovákiai magyar költő ironia és gúny tárgyává teszi őket. Mindenre kész Jánosok – így minősít. Nemzetiségi létünk sajnos-kényszerű jelensége ez: a szellem emberének itt több alakja van. A pedagógus, a tudós, író, újságíró, szerkesztő, a politikai tisztségviselő, a szakember itt népművelő is: több is, kevesebb is önmagánál. A népművelés, a műkedvelő népművészeti mozgalom nemzetiségi műfaj: közösségszervező; a nemzetiségi kultúra tömegbázisa nyelvi bázis. Hisz az anyanyelv kiélésének a család, az iskola mellett a népművelés a harmadik, szinte legnagyobb területe.

Az egymás nyomába lépő évfolyamok, nemzedékek nagy része megmerül a munkában. Ki táncos, ki énekes, ki előadó, ki szervező minőségben.

* A kéziratban: a pokoli színjátéknak.

Egyikük vagyok én is.

Aztán mikor otthon már látták „művészetünket”, társzekerre ülünk, és járjuk a falvakat; éppen csak a felirat hiányzik a bak fölél: Déryné második társulata.

Alig is vesszük észre, hogy a félelem, a védekezés érzése átvált: elérünk a természetes viselkedésig, az élet örömeihez, a haza, a jog élményéhez, a szerelmekhez és nászokhoz – egy más életérzéshez.

Egy bontakozó, alapozó korszak alapélményei ezek: az átváltozás, az átváltozások. Ezután más arccal fordul felém az élet.

Keltezetlen kézirat, íródásának feltehető ideje: 1977–1978. Az Évek és könyvek című, eredetileg az Irodalmi Szemlében 1980-ban közölt írás eleje. Megjelent 1983-ban a Gondok könyve című Dobos-kötetben is, a hosszabb lélegzetű, Bodroglak, szülőföldem c. vallomás részeként. Az első bekezdésből nyilvánvaló, hogy a szöveg az Irodalmi Szemle felkérésére íródott

7.

Olivér!

Hetven év, ilyenkor nem illik tréfálkozni. Tudom. És mégis azzal kezdeném: Tivadar, nyakadon a zivatar. Irodalmi önéletrajzod egyik sora. Szerintem az lett volna a legméltóbb, ha az alkalomra megjelenik Álom Tivadar hadparancsa. Én ezt érzem a legsajátabb művednek, a könyv szemléletét, hangját, stílusát. E prózad egyszerre önironia, bölcs mosolygás, fájdalmas mosolygás: fölény. Realizmus. Csehszlovákiai magyar Švejk.

Hetven év, az életmű már leolvasható: Puffancs, Göndör és a többiek; Megtudtam, hogy élsz; Kassai dalok; Álom Tivadar hadparancsa; a Rogozsán kocsma – előtttem elsősorban ezek a címek gyúlnak ki, ha írásaidra gondolkodok...

Úgy érzem, arcodnak ezek a legmélyebb vonásai.

E művekben pontosan nyomon követhető az az emberi-földrajzi terep, amelyen végiggyalogolsz. Te a magad útját jártad és járod: nem tértél ki semmi elől, nem bújtál el, nem mutogattál öngazoló írásokat, nem doboltad magad hőssé. Nem tagadtad meg magad, vállaltad mindazt, amit végigcsináltál és végig kellett csinálnod. Szóval nyomon követhető vagy ezekben a könyvekben.

S önarcod vonásaiban ott van a kor.

Sajátos megnyilvánulásod a mosoly: mondataid, hasonlataid, képeid, beszéded, nézésed mögött van egy szinte tudatalatti mosoly.

Te önmagad vagy, hisz nyilatkoztad is, nem tartoztál szervesen semmilyen csoportosuláshoz, nemzedékhez, esztétikaihoz – magános lovasként jöttél és vonulsz.

Önerőből építkeztél és építkezel, saját anyagiáival dolgozol. Idegszálaimban érzem az életanyag hitelességét. De ennyire hitelesnek s esztétikai értékűnek érzem a fentebb említett műveket is.

A világot, azt a te világot te olyannak mondod, amelyen. Talán csak egy ponton fordítasz rajta: keresed benne a szépet. Téged vonz a szépség, ebben a zúzódásokkal, repedésekkel, törésekkel, fertőzésekkel teli világban – a harmóniát kívánod látni s

érezni. A tudatalatti mosolyhoz egy tudatalatti szándék is társul: visszaigazítani a világot őszállapotú jóságba.

Értéked, ékességed a nyelv: színes, gazdag, meglátásokban, fordulatokban, hasonlatokban, szókincsben szüntelen gyarapodó.

Fentebb sorolt műveid értéke a ráczi szemlélet: szarkazmus, satíra, a humor sokféle alakban és vetületben. Ebben egyéni vagy, a prózairodalmunkban egyedí. Mintha valami sűrű szövésű szitán át néznéd a világot, szinte mindent elmozdítasz a helyéről: megemelsz, megdöntesz, a látás más és más szögeit kínálsz – minden ugyanaz, de mégsem ugyanaz.

Nagy képességnek érzem ezt a szemléletet. Az irodalmi hódítás kiváló eszköze: a kicsinyesség, a kicsinység, a dogma, a séma, a frázis ellentéte. Sokszor a legdöbbenetesebb realizmus.

Eddig nyomon tudlak követni, de az utóbbi két könyved, ahogy beszaladtál a pálmafák alá, számomra már nyomot tévesztő. A lótuszevők fehér szigetén s a Mese ára már az irodalmi sütkérezést idézi. Jogod van hozzá, tudom. Elnézésed, az én reflexeim ilyenek.

Elvégre Hemingway is megírta az Akiért a harang szólt – a spanyol polgárháborút, utána pedig Afrikába járt vadászni... Valami elérékenyülés ez a részedről? Vagy az amúgy is komor világ megszíneződése? Az lenne igaz, hogy egyszer mindnyájan szeretnénk beülni a pálmafák húsébe, élvezve a melengető árnyat? A gondtalanságot...

Kis kajánsággal kérdelem: tudatod falán milyen lehet a hivatalnok-idő? Hisz majdhogy két évtizedig a magasságos minisztérium – nem is egy, hanem kettő – adott kenyeret. Milyen e hivatalnok-világ tükre? Vagy akár görbe tükre?

Eredeti műveiden s nagyszámú fordításaidon kívül nagyon sok kéziratot véleményeztél. Irodalmi bába is vagy. Ennek kapcsán szeretnék valamit felidézni. Annak idején véleményezted az Egy szál ingben című regényem kéziratát. Ez akkor volt még, mikor valamikori barátaim és ismerőseim nagy része átment az utca túloldalára, ha velem találkozott. Kellemetlen voltam. Ugyanezt a kéziratot elbírálta két íróársam is: ítéletük megszegyenítő emberi-irodalmi gyávaság... Te vállaltad a kéziratot. Nem hozsannáztál, de tárgyilagos véleményt mondtál: a jót jónak írtad, a kifogásolható részeket elmarasztaltad. Természetesen, a dolgok rendje és törvénye szerint. Azóta is magamban hordom ezt a jó érzést. A pozitív tartalmú beszéd megmarad, nyomot hagy. Főlemel. Önbizalmat ad és erősít.

Igaz véleményt mondani egy-egy rendkívüli kézitról annyi, mint ítéletet mondani életről, magatartásról, képességről. Érzékeny helyzetekben: felelősség. Az irodalmi ítéshozzávaló visszhangja kél. Különösen nálunk. Az irodalmi bába kételyei ideológiai ellentétellé erősíthetők. Pecsétté. Számos példát hozhatnék arra, hogyan fontak ostort lektori vélemények negatív jelzőiből.

Igaz-e kéziratok sorsát eldöntő minden véleményed, Olivér?

Mögötted életmű áll, egy életmű tapasztalata. Jó lenne ezt pozitív hatóerővé alakítani. Felhajtóerővé, amely közömbösítené vádló és vádlott belénk idegződött sémáját, amely meszesíthetné az ideológiai pecsételést (önpecsételést) kártevő mozdulatát, amely gondolkodás felé mutatná az utat.

Magamnak mondom, de ajánlom irodalmi mindnyájunknak is: jobban magunkévá tenni, jobban befogadni, jobban birtokolni a ráczi realizmus műveit és értékeit.

Reménnyel vagyok életed elkövetkező éveit iránt. Szeretném megélni, hogy majdani világirodalmi csatangelésaink útján elérjünk irodalmi Ráczfalvára is. Ahol te majd

mezítláb, egy szál ingben ülsz egy padon, a Rogozsán kocsma előtt, körötted nagy számú irodalmi rokonságod hallgatja történeteidet, s az arra járónak te mutatod meg a felfelé vezető utat – bölcs öregként.

Keltezetlen kézirat, gépelt szöveg, íródásának feltehető ideje: 1988. január

8.

Életrajz

1930-ban születtem Királyhelmeceen (Král'ovský Chlmec), Felső-Bodroghköz járási szintű nagyközségében-kisvárosában. Apám, őseim parasztok, huszárok, bakák.

Élményem a kisparashti világ, élményem a katona.

Az elemi a helmeci református iskolában végeztem (1936–40).

Élményem a reformátusság.

Polgári iskolába is Helmeceen jártam (1940–1944).

A háború után (1944) Magyarországra kényszerültem, a sárospataki református tanítóképzőbe (1944–1949). Életem szövete a háború utáni nyomorgó Magyarország, s a csehszlovákiai magyar nemzeti kisebbség meghurcolása – két hazában éltem, egyikben sem voltam otthon.

Ezek az évek érlelték bennem a Földönfutók c. regényemet.

1949-től ismét Csehszlovákia, az ötvenes évek már felemelő évtized: voltam sofőr, tanító a feltámadó magyar iskolákban, az ifjúsági szövetség és a Csemadok szervezője, majd Pozsonyban a Pedagógiai Főiskola hallgatója, később oktatója. A kitelepített, elkergetett, elmenekült értelmiség helyére, a szellemi pusztaságra sereglettünk – kultúrát, irodalmat akartunk teremteni.

Tanulok, szervezek, részt veszek az alapok rakásában. Első titkára lettem a Szlovákiai Írók Szövetsége Magyar Tagozatának, első szerkesztője az Irodalmi Szemlének. Megérezhettem az emberi feltámadás, a szülőföld, a haza, a haladás ver-seinek születés-melegét.

Élményem a személyi kultusz, a sematizmus, az indulók, az üdvözítő rózsaszín, a sátáni ellenségkép, a többség mozdulatainak másoló utánzása és ismétlése, a végtelen tapsok, a naiv lelkesedés.

Az illúziók kora ez – akkor még ezt nem tudom –, de a magam életében is a lázadás, a hamis illúziók, a megcsúfolt hit ideje ez az évtized. Sodrásban c. regényemben írok erről az időről.

De a hamis látások és látomások mellé felnő egy más valóságkép is, a Fábry Zoltán írásaiból sugárzó antitételek: az antikultusz, az antidogmatizmus, az antisematizmus, a hazugságot, a megalomániát, a hamisságot, az irreális életlátást ellenpontoszó gondolkodás és magatartás.

Az ötvenes évek életrajzösvénye: a megmaradás öröme, a teremtés, a lelkesedés, a hamis illúzió és a kijózanító bölcsesség.

Felmenő ág a hatvanas évek is. Belenövök a kisebbségi lét közéletiségébe. Írok és szervezek: ez évtized végén indul a Madách Könyvkiadó (első vezetője lettem), Kassán színház alakul, ez időben válik teljesebbé a magyar kisebbség politikai képviselete:

részese leszek a Csehszlovákiában élő nemzeti kisebbségek helyzetét szabályozó alkotmányjogi törvény kimunkálásának.

Hatvannyolcban lettem a Csemadok országos elnöke, hatvankilencben a Szlovák Szocialista Köztársaság kormányának tárca nélküli, nemzetiségi ügyekkel megbízott minisztere. Ez a „fent” állapota számomra lehetőség az ösztönös időben: az ösztönösen megérezett kevés idő – a cselekvés kényszere sűrűt. Sietve teszem, amit tudok, és amit lehet.

A leltár még nem kész.

Futó pillantásokkal vehettem szemügyre a hatalom természetét, törvényeit, a hatalom harcait, járatait, lépcsőházait, várószobáit és tornyait – s máris vége.

Bűnbak lettem, minden elmondható politikai rossz szülője, hordozója és terjesztője. Ellenség. Vádlottak padjára kerülök: ma is borzongok az akkori vádbeszéd olvastán.

Ezután „lent”, mindenből való kizárás – az emberi és irodalmi perifériára, amelynek ódiuma mindmáig kísér.

Ekkor – az időbe hátrálva – írtam bizonyítványul az Egy szál ingben és a Hólepedő c. regényeimet. Két évtized vigyázállásban, lefokozva, külön állítva a többiektől, vájkálva magamban, marva magamat, mérve szembesüléseimet és ütközéseimet az idővel: s közben érzem, hogy gondolkodásom bénító lerakódásait koptatja, égeti bennem az idő: világ-nak, embernek másféle látása alakul, az életrajz más hangsúlyokkal folytatódik.

Kéziratból. Keltezés nélküli gépirat, feltehetően 1988-ból vagy 1989-ből

9.

Szülőföldem – Bodrogek

Királyhalmec, Felső-Bodrogek szíve, itt születtem. Ember, föld, vizek. Csábítanak a gyermekkor színei, nádasok, lápok, erek, ingoványok, szántók, zombékosok, legelő, homokhátak, rétek, mocsárerdők, szőlőshegyek, nekem ez a legszebb Bodrogek. És a legkisebb is.

Folyóhatárai a Tisza, a Latorca és a Bodrog. A múlt század második fele időválasztó, akkor kezdődött a folyók szabályozása. Addig a vizek kora és uralma, megszámlálhatatlan idő. Az Árpád-kortól kezdődően legendák maradtak fenn a bodrogek vízi világ halbőségéről. Már Anonymus és tudja: „A Tiszában több volt a hal, mint a víz.”

Sokféle írásból a Bodrogek hősi szép tájnak tűnik: bőségesnek, áldásosnak, paradicsomnak. Tudatunk mélyén valahol ez a Bodrogek él. Szép ez a táj, de szépítik is. Pedig ez a vidék árvizek történelme is, a pusztítás, a félelem, a rettegések, s az örök küzdelem.

Bodrogek vizenyős mélyedés, századok folyamán a folyók töltötték fel: drámai múltú természet.

Íratlan törvény szerint minden ősem megnézte magát a víz tükrében: sorsukat kívánták így tudni, a jelen és a jövő napokat, életeket és halálokat. Nekem örökségem a víz, élményem a víz, a csónakos ember, a nagy vizek veszélye és iszonyata. Folyók partján nőttem, halálveszély-virtusokkal kerestük a medrek legmélyét, a sötét vizet, az örvényeket, esztelen ugrásokkal mértük a partok meredekét. Talán az öröklött veszélyérzetnek kívántunk így fittyet hányni.

Sok ember a vizek partjához jövet lépett életembe. Írásaim erős ihletője a táj, s az itt sodródó embersorsok. Hatalmas embertest ereiként ágaznak e folyók, bele a történelembe, bele az életekbe. Az emberarc lehet víztökre, a víz természetét magában hordozza az ember. Öröklött és állandóan megújuló kötődések.

Ezer év történelem, az idő mélye. Gyakran kérdezem magamtól: mennyit tudok kisajtítani e föld idejéből? S képes vagyok-e a világ elő mutatni e tájat, az embereket, sorukat, nyelvüket?

Bodroghöz természete egyszerre szép és embert próbáló. Ilyen a történelem is, nyugtalan, telve örvényekkel, halmozódó, torlódó változásokkal. S mi lehet itt az embernek rendelt gond? Megmaradni, fennmaradni, s a küzdelemben is emelkedni. Megmaradni a vizek pusztítása ellen, a zsarnokság ellen, a kényszer ellen, a háborúk ellen, az üldözések ellen, megmaradni a sokféle fordulat örvényében.

Bodroghöz a honfoglalás országútja. Királyhelmeccel Felső-Bodroghöz központja, az Árpád-kor elején már szerepe van, s ettől kezdve századokon át történelmi keresztút.

Eléri a tatárdúlás.

A XVI. század elejétől adománybirtok. Báthori, Nyári István, Lórántffy Zsuzsanna, a Rákócziak, ezek a birtoklói.

A Kis-hegy emelkedőjére 1414-ben várat kezdenek építeni, amit 1548-ban Zemplén vármegye mint rablófészket leromboltat.

1709. Helmeccen és környékén pusztít a pestis, amit alkohollal próbálnak gyógyítani.

1831. A dél-zempléni koleralázadás éve, 19 ezren pusztulnak el, a lázadás vezetőit – száz embert – felkoncolják.

1847-ben Petőfi járt itt.

Helmecci önkéntesek a sátoraljaújhelyi 2. zászlóaljban harcoltak a szabadságharc idején.

Az első világháborúban 49-en veszték oda.

1919-ben megalakult a direktórium.

A trianoni békekötés értelmében Csehszlovákiához került.

1923-ban megalakult a kommunista párt.

Ugyanez évben megnyílik a szlovák iskola.

A Kis-hegy oldala szőlőrengeteg, a gazdasági válság idején a must ára a szódavizével azonos.

Bodroghöz legősbibb települései homokhátra vagy dombok derekára húzódtak, így védekeztek a víz ellen. Ilyen Helmecc is.

Helmecc valaha egynemű parasztelepülés volt, szántók, legelők, rétek és szőlő, ezek az élet tartói. Kenyér és bor válik a munka lényegévé és jelképévé is. A kenyér Krisztus megtörtetett teste, a bor kiontott vére, a reformátusok ekképpen veszik magukhoz az úrasztala körül. Az ősz itt a bor évszaka volt: a mámoré, a vad indulatoké. Anyai nagyanyám ilyenkor átkozta el a szőlőnek még a gyökerét is. Tehetetlen dühében ezt kiabálta: csak annyi teremne, ami az úrasztalára kell.

Iparosok, zsidók, napszámosok, cigányok, s később hivatalnokok, így népesedett s változott az idők folyamán a parasztközösség, s lett nagyközség, majd nagyközség-város és járási székhely.

Itt nőttem ezen az udvaron, ebben a középső házban születtem három testvéremmel. Konyha, szoba, s egy kamra. Hideg teleken a kamrába húzódtunk, egymástól melegeedtünk, hárman-hárman egy ágyon. Ma már nem értem, hogy férhettünk el.

Ebben a keresztházban anyai nagyapámék laktak, innen haltak el mindketten. Felesége halála után nagyapám eladta szürke marha ökreit, s többé nem nyúlt a kapához. Gyászolt. Talán ekkor döbbsent rá életére. Egyetlen fogódzója a pohár maradt, ült az udvar gyepén egyenes derékkal, mint huszár korában, délután inni kezdett, estére tehetetlen, sírós káromkodásba sepepte a világot. „Siralomház, siralomházban alszom már” – így nevezte a fehér falú házat.

Özvegységével most anyám szorult ide, de emberileg ez most melegebb udvar, leányasszony családja, unokák szövik életükbe.

Közös udvar volt ez, az együttélés jóérzéseivel, de átkaival is. A háborúig itt az első házban zsidó családok laktak, nekem élményem a zsidók élete. Innen vitték el Bernelüket. Anyám életének talán legnagyobb vágya volt, hogy megszabaduljon a közösködéstől s kerítés zárja a világ kíváncsiságától. Mire elérte, megöregedett, s vele együtt a házak is.

Apai nagyapám korán halt. Hordás idején étellel rakott szekér temette maga alá. Nem ismertem. Nem maradt róla fénykép sem. Hallásból csak annyit tudok róla, hogy egyformán szerette a munkát és a bort.

Apai nagyanyám majd kilencven évet élt. Szótlansága és konoksága maradt meg bennem. És haragos kitörései. Egyházi és világi hatalom mindenkor ellensége volt. Korán özvegyült, hat gyermeket nevelt. Míg ereje bírta, dacolt, nem volt ember, aki rábírta volna a szövetkezeti élet vállalására. Öreglegény fiával vénült el, reggel és este három tehenet fejt még nyolcvanévesen is. Tejen kívül nem adtak el semmit. Venni sem vettek. Elfogyott körül a föld, talpalatnyi szigetről fordult a koporsóba is.

Kettejük élete szakadékszél inas-görccsös fagyökere volt. Olykor én is közéjük ülhettem, s lestem fősvény beszédüket. Mozdulatlanságukat, szótlanságukat szükségként és törvényként örökölték. Így tanultak védekezni, egy helyben maradni és keveset beszélni, hogy ne változzék a világ, mert minden elmozdulás veszély és életek ellensége.

Apám fordítani akart a soron, parasztlegényként sofőrnek tanult. Hárman voltak, egy lakatos, apám és egy zsidó ember. Kezesek, váltók erejével autóbust vásároltak, hitelbe. A reménység nagy sárga autója ott állt a hosszú utca közepe táján hajnaltól estig, várta az utasokat. Félték tőle az emberek. Aztán az utakat kezdte járni, üresen mutogatta magát, kísértetként. Hasztalan. A reményből kísértet lett. Tönkrementek. Élete végéig nyögtük legényélete kalandját. Aztán állt volna postásnak, vasutasnak, akármi másnak, semmi sem sikerült. Maradt csak a két tehen és annyi föld, hogy aratástól aratásig sem volt elég a kenyér.

Maradt hát ő is paraszt, mint minden lemenő ágú őszám.

Betűre a reformátusok iskolájában tanítottak, itt tanultam az egyedül üdvözítő református hit tanait, a kátét, a zsoltárokat, a reggel és este mondandó imákat, a tízparancsolat tételeiből itt fonták lelkünkbe az erkölcsöt.

Ilyen a gyermekkor ideje: látszatra végeláthatatlan idő, a naivság, a tisztaság, a hit, a mesék. A világra, amelybe beleszülettem, fölfelé néztem. Ez időben, a szegénység és nyomor határán kezdtem felfogni az életet. Közel voltunk ezerkilencszázharmincnyolc-

hoz, messze a világtól, mégis nyakig benne. Mi lesz velünk? Mi lesz a haza sorsa? 1938 elején ezek a kérdések a levegőben reszkettek. Gyermeki értelmemhez ebből a himnuszok érnek el, a zászlók, a jelszavak, az ügyetlen hazafias versikék. Érezni, beszélük is, a magyar haza ideje jön el. A haza és a jövő.

Mozgósítást hirdetnek, szigorúan, parancsolón. Katonának vonul apám is, ők az Ipolynál ásták be magukat. Katonáság szállja meg a határ menti falvakat. Éjszakánként autók, ágyúk sora torlódik az utakra. Katonákat szállásolnak el az udvarunkba is: figyelő szemű, szelíd arcú csehek. Veszélyben a köztársaság, terjed suttogva. Aztán: Magyar a magyarért, Mindent vissza – írják éjszaka a falakra.

Így tört ránk 1938 ősze.

(Részlet az *Egy szál ingben-ből.*)

Alig volt más eligazítónk, mint nagyapám nehéz életének emlékezés-bibliája. Ehhez hátráltunk. Ő hosszú háborút járt, Amerikában kétszer is volt. Egyik idő a másikkal ellensége, a más világokból csupán ezt hozta haza. Élete most már csak úgy érinti az eseményeket, mint öreg hordó dongáit a szivárgó bor. A föld felé igyekezett már, anélkül, hogy tudott volna róla. Úgy tűnik, hogy azokban a hónapokban a reformkor bizonyos helyzetei kísértének vissza: a politika, a vallás, az egyház egybe fogódása. 1938 novemberében vitéz Bély Alajosnak, a bevonuló magyar seregek parancsnokának két pap tesz jelentést: az egyik a református esperes, a másik Mécs László premontrei pap.

(Részlet az *Egy szál ingben-ből.*)

Gyermekéletem ösztönösen is igazodni akarván, kihez forduljon: Mit tiszteljen? Ki van istentől lefelé? Ki a követendő? Ki mondja a teendő, az olvasandó, a megjegyzendő? Alapjában senki. Az ösztön, a körülmények emelnek fel vagy nyomnak le.

Olvasmányaim, a polgári kötelező irodalma kispolgár asztalokról lekerült könyvmorzsák: cowboy-irodalom, banditák, seriffek. Vettük, cseréltük, loptuk, innen tanultuk az igazságszolgáltatást. Valamire való könyvhöz akkor jutottam, miután elhurcolták a zsidókat: a zsidó állatorvos könyvtárából vittem krumpliszedő kosárszám a magyar remekírókat.

Ez a világ nem teremtett szellemi példát. Itt nem alakultak világot tudni-ismerni akaró elszánások, nem születtek Kőrösi Csomák és Misztótfalusi Kis Miklósok.

Helmeceen paposkodik Mécs László: impozáns látvány, mosolygó pap-szobor, rajongója számos. Misét szolgál és pódiumokról szaval, hallgatom, bámulom szájtátva. Messze van tőlem.

Ezután a katonák ideje jött. Az események és élmények lassan tudatosulnak bennem: kétéltű család vagyunk. Kenyerünk után paraszt, az események osztotta szerep szerint katona. Paraszt és katona, s az is változó színpadokon: nagyapám a monarchia huszára volt, apám már a köztársaság katonája: harmincnyolcban parancsolták védeni Csehszlovákiát, azután behívták és vitték Magyarországot gyarapítani Erdélybe, Jugoszláviába, majd a Szovjetországba.

Parancs, búcsúk, világot csapkodó nóták és – bukás. Galícia, és vissza. Piave, és vissza. Kolozsvár, Marosvásárhely, Csíkszereda, és vissza. Újvidék, és vissza. Donkanyar, és vissza. Emberöltők hosszán bukott seregek katonái – győzelmet csak nóták-

ban éltek. Bakaföldrajz, bakaemlékezet. Történelmi bakasors: felhasznált emberek, ígéretes és ígéretföld messzeségei, fellobbanó kicsiny emberi illúziók – halálok vagy összeroppanások.

(Részlet az Egy szál ingben-ből.)

Kamaszként éltem meg a háborús halálhíreket, s halálokat. Életem tragikus kulisszája lett a háború. Megtapinthatam a szökevény- és fogolyarcokat, megéltem a hazatéréseket, a megjövés kimondhatatlan örömét – a kapituláns közkatonát. Ahogy az újrarendező élet görgeti őket, mert előző helyüket hiába is keresik: bukdácsolnak, lemerülnek és felbuknak. S ők váltig mondják, ismétlik egyetlen hősiességüket – megmenekülésüket. Ezt tartják maguk fölél igazolásul és védekezésül – megmaradt életüket.

A második világháborúban 52 helmezi veszett oda.

Hemingway, az egykori katona újjárja háborús meneteléseinek színhelyét. Keresi az ismerős helyeket, emlékezik és regényben vezekel. „A folyón át a fák közé” című regényének hőse halállal fizet a húsz évvel régebben történetek felidézéséért. Egy katonasors megdöbbentő beteljesülése ez.

Hány katonaösöm képes erre? Ki tud közülük visszamenni Galíciába, Kolomea alá, vagy a Donhoz?

(Részlet az Egy szál ingben-ből.)

Helmeccről 970 zsidót hurcoltak el 1944-ben.

(Részlet az Egy szál ingben-ből.)

1944. november 28-án Királyhelmecc felszabadul.

A gyermekkor végén megdöbbentő történelmi látomás: tanúja és szenvedője vagyok népközösségem megaláztatásának. Nemzeti államot akarunk, hangoztatja az ország elnöke. E tétel alapján kezdődik el a valóságos és vélt sérelmek megtorlása.

(Részlet a Földönfutók-ból.)

Határ vonal is a gyermekkor vége, ebben a tanácstalan zűrzavarban minden elmozdul a helyéről. Megtorpannak, megtörnek az élet öröknek hitt normái, megszűnik egy folyamatosság, s valami más kezdődik. A régi falu a fiatalságom: ebből a helyzetből megyek el és megyünk el sokan, mi vagyunk a háború utáni falu első kivándorlói. Hajt a hazátlanság kényszere, de hajt az ösztön is.

Mentünk, s nem mutatta senki az utat, mentünk a városok és az iskolák irányába. Nem volt tanácsadó patrónusunk. Önerőnkből kapaszkodtunk. Apánk, anyánk nem volt felettünk álló műveltség, inkább megrémített óvatosság. Az anyai simogatás nem bátorító elbocsátás, hanem magához ölelő féltés.

Nincsenek magyar iskolák. 1945 telén Magyarországra szöktem, Sárospatakra, iskolát járni. Az iskola remény. Észak- és Nyugat-Magyarország iskoláiba sok száz hozám hasonló tarisznyás-hátizsákos kisdíák szorul.

(Részlet a Földönfutók-ból.)

Sárospatak életem kiterjedése. Sohasem hallott nevek folynak a tudatomba. Meghosszabbodik bennem az élők sora: Lórántffy Zsuzsanna, a Rákócziak, Comenius a pataki iskola pártfogói, szellemének gerjesztői. Neveltjei: Bessenyei, Csokonai, Kazinczy, Kossuth, Szemere, Tompa, Móricz... Költők, politikusok, tudósok, hitvallók – gályarabsorsok, mártíromságok, erkölcsi felnövés és magatartások példái.

Patak a tiszántúli reformátusság legendája és egyeteme. Fénykorában református köztársaság, szellemi autonóm terület.

1945-ben mi vagyunk az első háború utáni évfolyam, de ez már nem a fénykor. A háború utáni Patak újraéled, folytatni kívánja önmaga százados életét, de negyvenöt nyomorgó nincstelenségében még nem tudjuk, hogy ez már utóélet. A kollégiumban esténként imával zárjuk a napot, hétfőn áhítattal kezdjük a hetet, vasárnap templom, negyedévenként félhetes lelki gyakorlatok, sátoros ünnepekkor legáció: ilyenkor szertemegyünk Zemplén, Abaúj és Borsod református gyülekezeteibe, s hirdetjük az igét. A reformáció valamikor erejét tapasztalom, a közösségeket. Pontosabban a közösségek harangos-énekes ünnepnapjait. Mindez saját sorsom újra- és újraörvénylését hozza. Úgy érzem, itt százszor és ezerszer ismétlődnek ugyanazok a mozzanatok. Mint a favágás vagy a hajóvontatás iszonyatos egyhangúsága. Mert a zoltár fohászok, de sorok, kibírhatatlan emberi állapotok felpanaszlása is. A zoltár száz esztendő, de pillanat is. Istennel beszélgetés, de úgy, hogy hallják az emberek is.

Valahol itt érzem meg a kimondás kényszerét. Patak tanít meg beszélni – előbb énekekben, imában, szónoklatokban. E a közeg életem felpanaszlásának ősi ajtóit nyitogatja bennem. Talán itt fogam meg bennem az irodalom.

Persze, Patak nemcsak zoltár, felizzik a plebejusi indulat, egy idő múltán indulókat fújunk és mozgósító jelszavakat kiabálunk. Mondhatnám így is, ez a plebejusi indulat a változás irányába radikalizálódik. Innen, ebből a világból járok haza: lopva, keresett zsiványként. Egyik hazátlanságból a másikba – tudathasadásos állapot.

(Részlet a Földönfutók-ból.)

Már többször is elhatároztam, összeszámolom a határon szókések számát, nem megy. Borzadva számolok, akkor nem éreztem a veszélyt, talán azért is van, hogy emlékezetemben már összefolynak az utak, az akkori félelmeket már felszívták az élet azóta megélt sikerei – életben maradásunk.

Egy törés mégis volt: 1947 karácsonyát a börtönablakból néztem, hazajövet elfogtak. Innen kikerülve kérvényeket írtam szlovák iskolák igazgatóihoz, hasztalan. Kisinas ettem apámék őskori pálinkafőzőjében, aztán csempészbandába sodródtam, utána ismét Patak.

(Részlet a Földönfutók-ból.)

1948 februárja, Csehszlovákia Kommunista Pártjának hatalomátvétele véget vet a pokoljárásunknak. Valami egyezmény értelmében hazaküldenek bennünket Magyarországról, s letelepítenek előző életünkhöz. Számomra alapjában most ért véget a tíz esztendeig tartó odisszea, a tíz évig tartó drámaidő.

Az ötvenes évek eleje; megnyílnak a magyar iskolák, újság indul, kulturális szövetség alakul. Minden meghirdetett ünnepi alkalom zsúfolásig telt ház. Összejárni, együtt lenni, rádöbbenünk a közösség erejére. Így leszünk újra nép. A félelem érzése lassan átvált, elérünk az élet örömeihez, a haza, a jog élményéhez. Megérezzük, hogy igazodni

kell az ország ritmusához. Izgalmas kollektivitás, többes számban beszélünk, többes számban cselekszünk. Együtt lélegzünk, együtt légzés, ebben az emberpárában születnek a versek, indul el az irodalom teremtése. Ez már a beszéd ideje.

A csehszlovákiai magyarságnak nem maradt számottevő értelmisége, meghúzódtok nyugdíjasok, gyerekek, hetek alatt képzett tanfolyamosok állnak az iskolapadok elé. Egy évig tanítok, aztán Pozsonyba megyek főiskolára. Műveltebben jövök vissza, ezzel búcsúzom.

S Pozsony a város, már itt is a feltámasztó emberi közösségek, országos méretű ismerkedés. Művelődés. A felszabadultság érzése, a hazára találás érzését tapasztalom meg. Ez már a találkozások ideje. Emberek, tájak egymáshoz rokonodása. Jöttünk Csallóközből, Nyitra vidékéről, Mátyusföldről, Gömörből, a Bodroghöz. Itt tudatosul bennem a szülőföld. Ekkor találkozom az idősebbekkel, Egri Viktorral, Szabó Bélával s a későbbi társakkal, Gyurcsó Istvánnal, Dénes Györggyel, Ozsvald Árpáddal... Itt oldódnak életünk feszültségei, itt van az elmondás, a kibeszélés lehetősége. Nem véletlen, hogy az első hajóval érkezők újságírásra, szerkesztői pályára, prózára, versre adják fejüket – ezek az önmegvalósítás első lehetőségei.

S itt van a szlovák világ, testközelben. Arcok, nevek, töredező tárulkozó sorsok. A Vág völgye, a Szepesség, a Tatra alja, a Fáttra, a Fehér- és a Kis-Kárpátok vidéke, most rokondom a tájakkal is.

(Részlet az Egy szál ingben-ből.)

1956-ban az írószövetség magyar szekciójának titkára lettem. Bekerültem az irodalom műhelyébe, inasnak, adminisztrátorként. Személyes közelségbe kerülök a szlovák irodalom akkori derékhadával: Vladimír Mináč, Ctibor Štítnický, Vojtech Mihálik, Andrej Plávka, Pavol Horov, Alexander Matuška, Milan Pišút, Miroslav Válek és később Laco Novomeský.

Kezdetben idegenkednek tőlem, hívatlan vagyok. Évek kellene, míg oldódik a merevség. Itt a bőrömnön érzem a beidegzett történelmi érzékenység erejét. A máig éró vádakat: a magyarosítás, a nemzeti történelem, a nemzeti fejlődés késői kibontakozása. Sokszor hallom a történelmi többest: ti, magyarok... Újraélhetem a magyar történelmet. A történelmi visszapillantó tükör szlovák szemmel nem a legszebb látvány.

A Szlovákiai Írók Közössége számomra izgalmas tapasztalat. Ez a történelmi jelentésű irodalmi idő. Szembetűnő a szlovák művész értelmiség magabiztossága. A szlovák nemzeti felkelés, az újkori szlovák szabadságharc most válik néptudattá, a nemzet tudatává. Most tudatosul a győzelem, s válik ihletőjévé a művészetnek.

Nagy emberi, szellemi élmény mindez.

És Fábry. Legszívesebben az élő Fábrynak mondanám, hogy lekötelezettje, adósa vagyok életem végéig. Életének utolsó tizenöt esztendejében közel voltam hozzá, leveleztünk, volt idő, mikor havonta látogattam. Bennem van a táj, ahol élt, a hegyek, a völgy, a falu, a ház. Stószra tanácsért, tisztábban látó, eligazító véleményért mentem. Szellemi életünkben számomra mindeddig Fábry a legnagyobb élmény. Halála óta számos emlékezést írtak róla, ezeket olvasva olykor meghökkenek. Mennyi Fábry-barát, támogató, pártoló. Ehhez mindenkinek joga van. De én nem tudok szabadulni a keserű érzéstől: a halál közbenjárása kell, hogy mások értékére rádöbbenjünk. És magunkra is.

Fábry életműve nem másolható, inspiráló erő. Minden előregszik, az irodalom tartósan hitt tételei is. Ezzel összhangzik Fábry mindenkoron érvényes tétele: változni és változtatni – a szavaival mindennap hozzám ér az élet.

A kollektivitás nemzedékem meghatározó létformája. Ebben benne van a múlt, a drámai töltésű közös élmények sora, a keserű történelem, a becsapottságok s a görcsös felismerés: együtt a rossz is elviselhetőbb. Benne van az összebújás primitív mozdulata: az óvatosság, a féltékenység, a világ bizonytalansága. A kollektivitás az idő tanulsága is, mert a közösség védelem, igazolás, több emberi biztonság. A népi többes, a közösségi többes a kis népek létműfaja.

Sokszor úgy érzem, hogy talán túl sokáig voltunk a közösség anyaméhében: a személyiség határai mélyen a lélekben vagy a külvilágba mosódva húzódtak – pedig kell az egyéni próba is, az egyéni utak megtapasztalása, az egyedül menetelés, kell a szólófutás is.

Kéziratból. E gépelt filmforgatókönyv alapján készült portréfilm Dobos Lászlóról, melyet a Magyar Televízió 1992. május 25-én sugárzott

10.

Dobos László Kossuth-díjas író javaslata

Duba Gyula a szlovákiai magyar irodalom háború utáni alapozó nemzedékhez tartozik, irodalmi munkásságát az ötvenes évek első felében kezdte. Szatirikus társadalombírálatokkal és irodalmi paródiákkal jelentkezett, amelyek kritikai érzékére és szellemi érzékenységére utaltak. Plebejus alapokra épülő értelmiségi világlátás, így jellemezhetnénk valóságsszemléletét. Írói arcéle és programja a hatvanas években írt novelláiban nyert határozott vonásokat, amelyek egy sajátos hangvételű, kisebbségi látású alkotó értékrendjét előlegezik. A Delfinek (1965) című novelláskönyvéért Madách-díjat kap.

Novelláiban felismerhetően kirajzolódik egy jellegzetesen szlovákiai magyar irodalmi hős alakja és sorsa, aki a későbbiekben Duba munkásságának tartós témája és központi figurája lesz. Hőse a dél-szlovákiai faluból induló parasztfiatalból pozsonyi értelmiségivé lett nemzedék képviselője. Ennek a nemzedéknek oroszlanrész jutott a kisebbségi kultúra és írásbeliség élesztésében és újrateremtésében. Emlékezetét és tudatát a háború utáni jogfosztottság tapasztalatai és drámái formálták, felszabadulásélménye a múlt társadalom kezdeteihez kötődik, majd megéli annak sorozatos válságát és végső bukását. Duba ennek a hősnek és nemzedékének a Szabadesés (1969) című regényében ad szélesebb méreteket és mélyebb, kritikusan szemlélt társadalmi miliőbe ágyazott vonásokat. Korszerű megformálása folytán a regény főhőse, Morvai szerkesztő már komoly eredmény Duba írásművészetében, meggyőző erővel összegzi törekvéseit. Ekkor már nagyobb mértékben fordul az esszéisztikus-kritikai irodalom művelése felé is, tágítja elméleti látókörét és írói fogalomtárát, és elméleti szövegeiben erős gondolati igényességet sajátít el.

A Vajúdó parasztvilág (1974) című lírai szociográfiával kezdődik írói kiteljesedésének a korszaka. Szülőfaluja, Hontfüzesgyarmat paraszt-gazda társadalmának a története, a Gama mente népének sorsa és huszadik századi metamorfózisaik elemzése ad rá lehetőséget, hogy az átalakuló és eltűnő faluvilág sorskérdéseit és a megszűnő

paraszti létforma végső tanulságait hitelesen és érvényesen megfogalmazza. Könyve azon művek egyike lett, amelyek a magyarországi közfigyelemnek a nemzeti kisebbségek létküzdelmére való fokozott ráirányulása idején – a hetvenes évek elején – bátrabban és mélyebben kezdték tudatosítani nemzetiségi identitásukat és közös történelmi gyökereiket. (Anyám könnyű álmot ígér, Virágos katona, Egy szál ingben.) A Vajúdo parasztvilág egyetemes magyar értelemben is nagy figyelmet és jelentős elismerést keltett, és azon írók közé sorolta a szerzőt, akik a történelem ígázatában alkotva a kisebbségi magyar élet sors- és létkérdéseit jelenítik meg művészi szinten. Ívnek a csukák (1977) című regényének témája a szlovákiai magyarság háború utáni kataklizmája, a deportálás és vagyoneklobzás, a kitelepítés válságai, emberi hányattatásai, a második világháború utáni fojtogató csend benső drámái és fülledtsége, amely Dél-Szlovákiában nem békét hozott, hanem további megpróbáltatásokat. Regényét a korszak alapműveként tartja számon a magyar irodalomtörténet. Akárcsak folytatását, az Örvénylő idő (1982) című művét, amely Füzesnyék Garam menti falu és lakói sorsát a hatvanas évek közepéig jeleníti meg.

A rendszerváltás óta Duba független íróként igényes és nagyméretű regényciklusban fordul régi témája, a szlovákiai magyar sors és lét történelméhez. Aszály (1989) című regényében megújuló írói látással és mélyebb analízáló szenvedéllyel tekint a múltba, majd az Álmodtak tengert I–II. (1993, 1994) két kötetében a régi faluvilág reminiscenciái mellett a kisebbségi polgári rétegek kiszolgáltatott sorsát is megidézve fogalmazza újra az elmúlt fél évszázad történelmének és emberi törekvéseinek művészi rajzát. Ma Duba Gyula olyan prózaíróként mutatkozik, aki bizonyos következetes realista valóságsszemlélet és plebejus értelemben humánus értelmezés mellett a modern irodalom formai és stíluseredményeit is írásművészetébe olvasztja. A macska fél az üvegtől (1985), majd legújabban a Sólyomvadászat (1994) című kisregényeiben egyén és hatalom tragikus szembesülésének drámájában vizsgálja azokat a metafizikus ellentmondásokat és irracionális mélységeket, amelyek négy évtizeden át uralták az életünket. Álmodtak tengert című kétkötetes regényében pedig ironikus éllel örökíti meg nemzedéke életútját, a kisebbségi értelmiség sorsának négy évtizedét, olyan művészi emléket állítva a nehéz éveknél, melyben a totális hatalom szorításában élő k súlyos körülmények között is teljes értékű emberek maradtak.

Duba regényei sikeresen jelenítik meg a kisebbségi sors drámáját az egyetemes magyar nemzeti lét összefüggéseiben. Helyük van a magyar irodalmi értékrendben novelláinak, esszéinek és satirikus munkáinak is. Négyyszer kapott Madách-díjat s egyszer Nemzetiségi díjat.* Húszéves – 1968–1989 – főszerkesztői (Irodalmi Szemle, Madách Kiadó) munkássága azon erők egyike volt, amelyek a kisebbségi irodalom kibontakozását és felnövekedését hathatósan elősegítették. Négy évtizedes irodalmi munkásságának eredménye – kéttucatnyi könyv – az egyetemes magyar irodalom számára is megbecsült és magasra értékelt hozadékot jelent.

* 1994-ben megkapta a Szlovákiai Írószervezetek Társulásának díját, 2001-ben Posonium-életműdíjas, 2002-ben Szabó Zoltán-díjjal tüntették ki, 2004-ben József Attila-díjjal, 2008-ban Talamon Alfonz-díjjal. Kossuth-díjat nem kapott.

A szlovákiai magyar irodalom gondolati-szemléleti gyarapításáért, prózaművészetéért, esszéiért, az egyetemes magyar irodalom nagy értékű gazdagításáért Kossuth-díjra javaslom Duba Gyulát!

Tisztelettel: Dobos László

Pozsony, 1994. nov. 26.

Kéziratból. Gépelt szöveg

Hivatkozások

- Fónod Zoltán 2004. Csehszlovákiai Sport. Fónod Zoltán (főszerk.): *A cseh/szlovákiai magyar irodalom lexikona 1918–2004*. Pozsony, Madách-Posonium.
- Koncsol László 1995. Dobos László: Gondok könyve. Uő: *Válogatott kritikai dolgozatok*. Pozsony, Madách-Posonium, 201–206.
- Lacza Tihamér 1998. A magyar sajtó Szlovákiában 1945 után. Tóth László–Filep Tamás Gusztáv (szerk.): *A (cseh)szlovákiai magyar művelődés története 1918–1998. II.* Budapest, Ister.
- Popély Árpád 2006. *A (cseh)szlovákiai magyarság történeti kronológiája 1944–1992*. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet.
- Szőke József 2005. Történelem és történések. Reflexiók A Csemadok és a prágai tavasz című könyv kapcsán. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 7. évf. 109–138.
- Tóth László 2014. Dobos László öröksége Az Irodalmi Szemle körkérdése. *Irodalmi Szemle*, 57. évf. 10. sz. 8–9.
- Tőzsér Árpád 2005. Egy író-politikus növésterve közírásban, regényben, házban. Előszó helyett. Dobos László: *Évgyűűük hatalma I. Esszék, cikkek, interjúk*. Pozsony, Madách-Posonium.